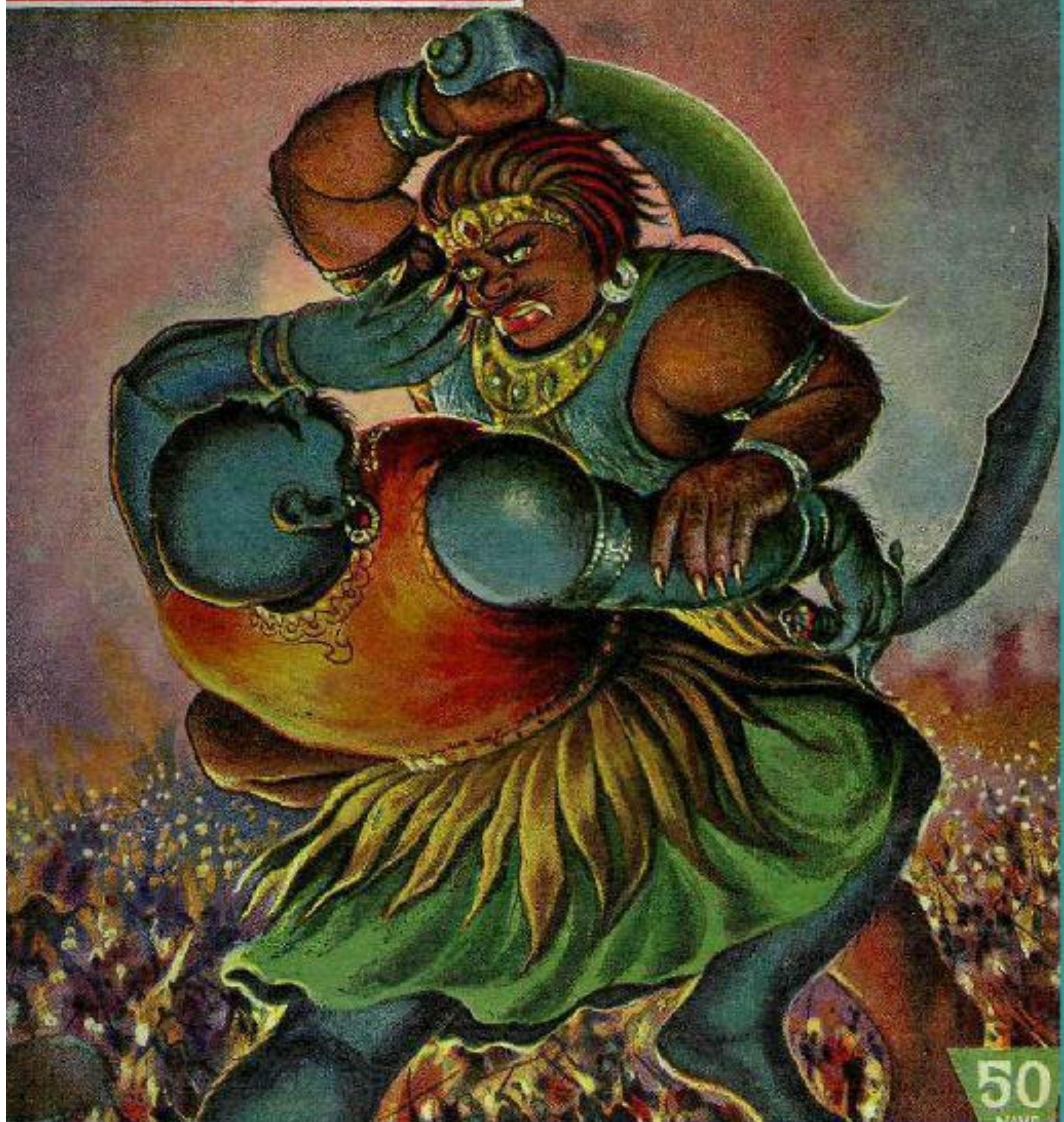
फेब्रुवारी १९६१

मशाली लावून युद्धाला सुरवात झाल्यावर दोन्ही बाजूचे योद्धे हमरी तुमरीनें पुढें सरसावले. द्रोणाचार्यांनें या युद्धांत फार मोठा पराक्रम गाजविला. कर्णानें तर आज आपलें सर्व युद्ध कौशल्य पणाला लावण्याचेंच जणूं ठरविलें होतें. पांडवसेनेची पीछेहाट होऊं लागली. आणीबाणीचा प्रसंग येऊन ठेपला.

युधिष्ठिरानें अर्जुनाला बोलावून म्हटलें– "या कर्णाला थोपवून धरण्याची शक्ति फक्त तुझ्यांत आहे. काय वाटेल तें कर आणि याला एक पाऊल देखील पुढें टाकूं देऊं नकोस.

अर्जुनानें कृष्णाचा सल्ला विचारला. कृष्ण म्हणाला–"या वेळीं कर्णासमोर तूं जाण्यांत शहाणपणा नाहीं. इंद्रानें जेव्हां त्याच्याकडून कवच कुंडलें मागून घेतलीं तेव्हां त्याचा त्याग पाहून वैजयंती नामक एक अमोघ अस्त्र त्याला दिलें. तें अस्त्र त्याच्या जवळ असे पर्यंत तूं त्याच्याशीं समोरासमोर युद्धास जाणें बरोबर होणार नाहीं. तें त्यानें तुझ्यासाठीं मुद्दाम राखून ठेवलें आहे. हें विसरून कसें चालेल? त्याला थोपवून धरण्याची शक्ति फक्त एका घटोत्कचाच्या अंगांत आहे."

असें सांगून कृष्णानें घटोत्कचाला बोलाविलें आणि म्हणाला–"पांडवांचा जय पराजय तुझ्या हातीं आहे. कर्ण सैन्याचा संहार करीत कसा पुढें येत आहे हें तूं पहातोसच आहेस. या रात्रीच्या वेळीं माया युद्धाशिवाय जय मिळणें शक्य नाहीं. तूं त्यांत प्रवीण आहेस.

"तुझ्या मदतीला तुझे बाबा, भीमदादा व सात्यकी येतील." अर्जुन म्हणाला.

"कोणी माझ्या मदतीला येण्याची गरज नाहीं. द्रोणाचार्य व कर्ण यांना बाटेला लावणें माझ्याकडे लागलें." असें सांगून घटोत्कच आपली राक्षस सेना घेऊन युद्धभूमीवर निघाला. घटोत्कचाला येत असलेला पाहून दुर्योधन दुःशासनाला म्हणाला– "जा तूं कर्णाच्या मदतीला!"

त्याच वेळीं जटासुराचा मुलगा अलंबुस दुर्योधनाजवळ येऊन म्हणाला–"महाराज! दुष्ट पांडवांनीं माझ्या महापराक्रमी वडिलांचा वध केला आहे. म्हणून आपली परवानगी असेल तर मी त्या पांडवांना ठार करून त्यांचें प्रायश्चित्त त्यांना देणार आहे. म्हणजे वडिलांच्या मृतात्म्यास शांति मिळेल."

दुर्योधन म्हणाला–"अलंबुसा! प्रथम या घटोत्कचाला अडव!"

अलंबुस व घटोत्कच यांचें द्वंद्व जुंपलें. घटोत्कचानें क्षणार्धांत घमेंडखोर अलंबुसाला यमसदनास पाठविलें. त्यानें तलवारीनें त्याचा शिरच्छेद केला व दुर्योधनाकडे जाऊन म्हणाला–"महाराज! असें म्हणतात, स्त्री, गुरूजन व राजा यांच्याकडे रिक्त हस्तानें जाऊं नये. म्हणून हा नजराणा सादर करीत आहे." असें सांगून त्यानें अलंबुसाचें शिर

दुर्योधना समोर टाकलें. घटोत्कचाचें तें क्रूर कृत्य व त्याची ती अचाट शक्ति पाहून दुर्योधनाच्या साऱ्या अंगाला घाम सुटला आणि अंगावर शहारे उभे राहाले. त्यांत कर्ण ज्या बाजूला होता त्या बाजूला घटोत्कच वळत असलेला पाहून तर दुर्योधन जास्तच घाबरला.

इतक्यांत अलायुध नांवाचा दुसरा एक राक्षस येऊन दुर्योधनाला म्हणाला–"भिमानें बकासुर व हिडिंब राक्षसांस मारून आमच्या राक्षस जातीचा अपमान केला आहे. त्याला व त्याचा मुलगा घटोत्कच ह्याला ठार केल्या

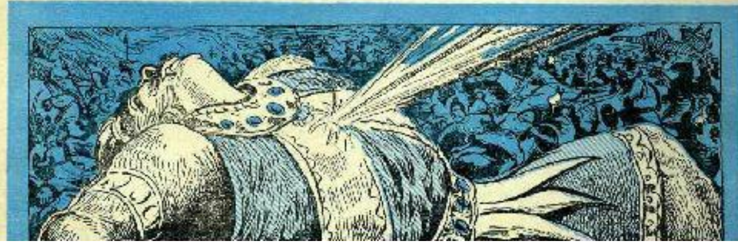
शिवाय पितरांचें ऋण फेडल्याचें समाधान मला होणार नाहीं. दुर्योधन म्हणाला—"फार छान! हो पुढें! आम्ही आहों तुझ्या पाठीशीं."

अलायुधाशीं युद्ध करण्यास भीम पुढें सरसावला. पण कृष्णानें त्याला मागें फिरायला सांगितलें व कर्णाशीं युद्ध करण्यास दुसऱ्या योद्धयांस पाठवून घटोत्कचाला बोलावून घेतलें. राक्षसांशीं राक्षसानेंच युद्ध करावें असें सांगून त्यानें घटोत्कचाला पाठविलें. त्यानें एका क्षणार्धांत अलायुधाचा शिरच्छेद केला. त्याचें शिर दुर्योधनाच्या समोर जाऊन आदळलें. दुर्योधन दचकला. तिकडे पांडव सैन्यांत विजयोत्साहानें योद्धे शंख वाजवूं लागले.

दुसरा कोणी राक्षस कौरव सैन्यांत उरलाच नाहीं. तेव्हां घटोत्कचानें दुर्योधनाच्या भावांना पकडून ठार करून भिरकावून द्यायला सुरवात केली.

तें पाहून दुर्योधन कर्णाकडे धांवला व म्हणाला—"प्रथम या घटोत्कचाचा अंत कर बाबा! अर्जुनाशीं युद्ध करणें आपणांस शक्य आहे. पण याच्याशीं कोण युद्ध करणार? इंद्राकडून तुला जी अमोघ शक्ति मिळाली आहे तिचा उपयोग केला नाहींस तर आपणांपैकीं एकाला देखील हा जिवंत सोडणार नाहीं."

निरुपाय म्हणून कर्णानें त्या अमोघ शक्तीचा प्रयोग केला. घटोत्कच रणभूमीवर पडतांच पांडवांच्या शिबिरांत सर्व शोक करूं लागले. एकटा कृष्ण हंसत होता. अर्जुनानें कारण विचारलें तेव्हां तो म्हणाला—"अर्जुना! कर्णाची ही अमोघ शक्ति त्यानें तुझ्यासाठीं राखून ठेवली होती. ती असेपर्यंत तूं त्याला जिंकूं शकला नसतास. आतां मीं हंसूं नाहीं तर काय रडूं?"

समुद्रमंथन

इंद्र म्हणाला—"कशास भांडण
उगीच अमृतासाठीं या।
दोघांसाठीं आतां आपण
दोन भाग याचे करुंया!"

कबूल नाहीं आम्हां वदले
दैत्य ओरडा करूनिया।
चुप्प बैसले, परंतु करडी
दृष्टि बलीची पाहुनिया॥

कलश मधोमध ठेवुनि झाले
दैत्य बाजुला सुधे जणूं।
"कावा देवांचा हा दिसतो!"
मनांत ते लागले म्हणूं॥

उभे राहले मधें ठेवुनी
कलश अमृताचा जेव्हां,
एक सुंदरी प्रकट जाहली
तिथें अचानक पण तेव्हां॥

रूप मनोहर, करूनि वरती
थाली ती सोळा शृंगार।
तालावर अन् नृत्य छनन् छन्
करित नूपुरांचा झनकार॥

पाहुनि तिजला अप्सरांस पण
नाचण्यास चढला उत्साह।
पैंजण बांधुन आल्या; असुरां
त्यांत वाटला नव उत्साह॥

मादक रूपावर ते भुलले
आणि भाळले नृत्यावर।
मत्त जाहले संगीतावर
नव्हता कोणी भानावर॥

ओंवाळुनि टाकण्यास अपुले
प्राण तिच्या मृदु हास्यावर
तयार होते दैत्य; पडलें
देवांच्या तें पथ्यावर॥

पर्वत, डोंगर, झाडें-झुडपें
आलें ज्याच्या हातीं जें,
करूं लागले प्रहार घेउन
झालें, होतें नशिबीं जें ॥

जोर लावला देवांनीं पण
शोर्यानें ते लढले खूप।
असुर विसरले शौर्य आपुलें
पाय काढला अन् गुपचूप ॥

रक्ताचे नद वाहुं लागले
बुडूं लागले राक्षस त्यांत
ढीग मढ्यांचे पडूं लागले
दैत्यगणाचे रणांगणांत ॥

उरले राक्षस जे जे होते
पळून गेले पाताळांत।
इकडे सुरराजास घातली
विजयश्रीनें माळ गळ्यांत ॥

बलि राजानें सर्व पाहिलें
होतें डोळ्यांनीं अपुल्या।
निराश होउन नावें ठेवित
गृहास गेला तो अपुल्या ॥

समुद्रमंथन पूर्ण जाहलें
पूर्ण-काम अन् झाले देव।
घेउनि सारीं रत्नें गेले
स्वर्गी आनंदानें देव ॥

उरलें कलशा मध्यें होतें
थोडें अमृत घेउनि तें,
वासुकीस इंद्रानें दिधलें
आनंदें तो प्याला तें ॥

समुद्रमंथन झालें, त्याचा
झाला जगतीं शुभ परिणाम।
अमर जाहले स्वर्ग-निवासी
झालें सुखसागर सुरधाम ॥

[संपूर्ण]

[४]

[गरीब प्रजेचें गाऱ्हाणें ऐकून कीं उग्राक्ष राक्षस व त्याचे अनुयायी, माणसें व गुरें पळवून नेत आहेत, चित्रसेन आपल्या कांहीं निवडक सैनिकांसह उग्राक्षाच्या किल्ल्यांत गेला. तेथें त्याला कळलें कीं तें काम राक्षसांचें नसून अग्निद्वीपांतील कांहीं विचित्र मनुष्यांचें आहे. उग्राक्षानें वचन दिल्यावर कीं तो तीं माणसें कोण व कशीं येतात हें दाखवील, चित्रसेनानें उग्राक्षाच्या घरींच आपल्या अनुयायांसह ती रात्र काढण्याचें ठरविलें. पुढें वाचा—]

उग्राक्षानें चित्रसेन व त्याच्या अनुयायांना आपला सर्व किल्ला दाखविला. त्या किल्ल्यांतल्या एका कोठारांत जडजवाहीर आणि सोनें व चांदी पोतीं भरभरून ठेवलेलें पाहून चित्रसेनाला फार आश्चर्य वाटलें. एका कोठारांत राक्षसांचीं प्राचीन काळापासूनचीं शस्त्रास्त्रें, शिरस्त्राणें व चिलखतें ठेवलेलीं चित्रसेनानें पाहिलीं. चित्रसेनानें उग्राक्षाला विचारलें—“उग्राक्षा! तुम्हां राक्षसांना इतक्या धनाची व शस्त्रास्त्रांची काय गरज?”

उग्राक्ष मोठ्यानें हंसला व म्हणाला—“चित्रसेना! अरे, आमचे राक्षस तुम्हां मनुष्यांसारखे सभ्य होऊन शेती, व्यापार वगैरे करूं लागले म्हणजे याची गरज भासेल कीं नाहीं? अठरा वर्षांनीं मला या धनाची एक विशेष जरूर पडणार आहे.”

अठरा वर्षांनंतरची गोष्ट ऐकतांच चित्रसेनाच्या अंगावर शहारे उभे राहिले. पण त्यानें वेळींच स्वतःला सावरून घेतलें.

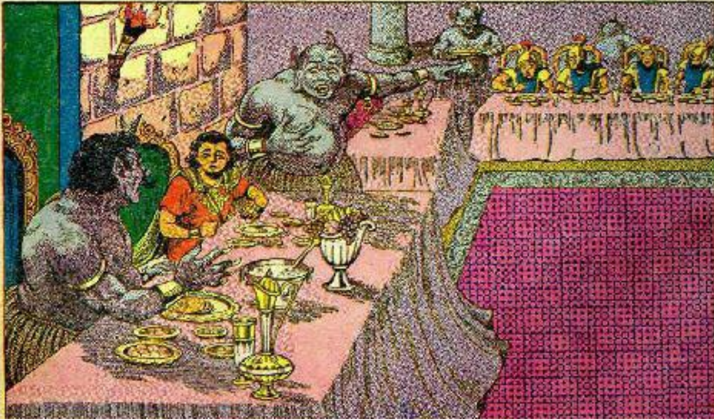
उग्राक्षानें आपल्या पाहुण्यांसाठीं खास मेजवानीची व्यवस्था केली होती. सर्व खाण्यापिण्यांत व गप्पा मारण्यांत गर्क होऊन गेले होते, इतक्यांत एका राक्षस नोकरानें उग्राक्षाला सांगितलें कीं महाराज कुंभिकूप भागांतल्या आपल्या अनुयायांनीं मोठा जाळ करून अशी सूचना दिली आहे कीं अग्निद्वीपांतून ते भयंकर पक्षी येत आहेत.

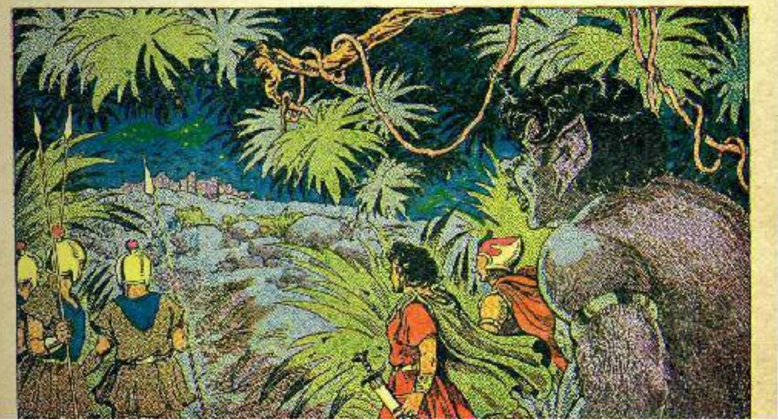
तें ऐकून उग्राक्ष चित्रसेनाला म्हणाला—"चल, आटप लवकर ! तुझ्या राज्यांत शिरून गुरें व माणसें उचलून नेणारे लोक येत आहेत." सर्वांनीं भराभर जेवणें आटोपलीं व उग्राक्षाबरोबर निघाले. उग्राक्षानें आपल्या अनुयायांना जागोजागीं नेमलें व चित्रसेन व त्याच्या अनुयायांना बरोबर घेऊन निघाला.

सर्व पूर्वेकडच्या दाट रानांत येऊन पोंचले असतील इतक्यांत त्यांना किल्ल्याच्या बाजूनें पंखांचा आवाज ऐकूं आला. किल्ल्यावर आकाशांत ते भयंकर पक्षी उडत असलेले त्यांना दिसले. किल्ल्यांतले पाहरेकरी मोठमोठ्या मशाली जाळून ते पक्षी किल्ल्यांत उतरूं नयेत याची खबरदारी घेत होते. जाळ पाहून व राक्षसांचा ओरडा आरडा ऐकून पक्ष्यांना किल्ल्यांत उतरण्याची हिम्मत झाली नाहीं.

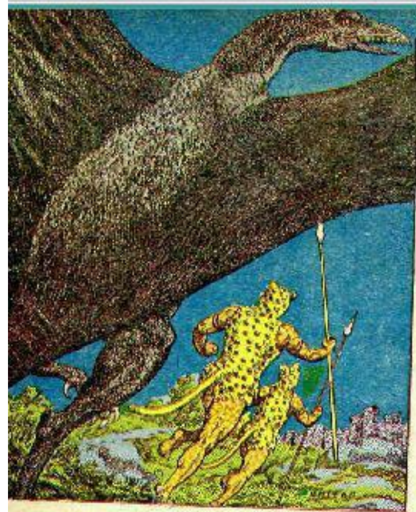
चित्रसेन म्हणाला—"उग्राक्षा ! यांचा काय विचार आहे कळत नाहीं. तुझ्या किल्ल्यांत शिरून तुझ्या राक्षस अनुयायांना पळवून नेण्याचा यांचा विचार आहे वाटतें ? म्हणजे हे स्वतःच्या प्राणालाच मुकणार म्हणावयाचें."

"अग्निद्वीपांतल्या लोकांनीं यापूर्वीं देखील आमचा किल्ला सर करण्याचा दोन तीन वेळां प्रयत्न केला. परंतु त्या कामीं त्यांना यश मिळालें नाहीं. माझ्या अनुयायांनीं जाळ करून व मशाली पेटवून त्यांना पळवून लावलें. पक्ष्यांच्या पाठीवर बसून येणारांपैकीं एकाला भाला मारून खालीं पाडलें. त्याला आम्ही कैद केलें आणि घाण्याला जुंपलें तेव्हां तो व त्याचे इतर साथी कोठें राहतात हें त्यानें सांगितलें. पुढें त्याला आम्ही नीट वागविलें. परंतु कां कोणास ठाऊक ? तो एकाएकीं मरण पावला व त्याच्याकडून जास्त

Fullscreen 127 20 /86

माहिती काढून घेणें आम्हांला अशक्य झालें. तेव्हांपासून त्याचे साथी सुडाच्या भावनेनें नानाप्रकारें त्रास देत आहेत. पण त्यांना यश मिळणें शक्य नाहीं." उग्राक्ष म्हणाला.

उग्राक्ष बोलत असतां सोसाट्याचा वारा सुटला व त्यावरून ते भयंकर पक्षी येत असल्याचें त्यांनीं अनुमान लावलें आणि खरोखरच कर्कश आवाज करीत दोन पक्षी किल्ल्याबाहेर कांहीं अंतरावर उतरले. त्यांच्या पाठींवरून व्याघ्रचर्म घातलेले चार लोक उड्या मारून जमिनीवर उतरले. त्यांच्या हातांत भाले होते. त्यांनीं जमिनीवर निजून दूरवर झाडींत कोणी दिसतें का पाहिलें. उग्राक्षानें चित्रसेनाला सावध केलें आणि त्याला व त्याच्या अनुयायांना घेऊन तो एका उंचवट्याच्या जागीं येऊन पोंचला.

त्या विचित्र लोकांमागें ते दोघे पक्षी पण येत होते. त्यांना पंख होते म्हणून पक्षी म्हणावें लागतें. पण त्यांना चोंचीच्या जागीं मगरीच्या तोंडासारखे मोठे जबडे होते व तसेच भयंकर दांत होते. अंगावर पिसें नव्हतीं कीं लव पण नव्हती. ते दोन्ही पायांवर थोडें पुढें वांकून चालत असत. त्यांच्या तंगड्याच सात-आठ फूट उंचीच्या होत्या.

उग्राक्ष म्हणाला—"आपण या माणसांना भिण्याचें कारण नाहीं. पण हे जे पक्षी आहेत तेच भयंकर आहेत. ते माणसेंच्या माणसें गिळून टाकतात व आम्हां राक्षसांच्या अंगाचे लचके तोडून खातात. हे पक्षी आपल्या मालकांचें रक्षण करतात व कोणी हल्ला करण्यासाठीं आलें तर हे पक्षीच पुढें धांवतात. हे लोक यांना मागाहून शिट्या वाजवून पिटाळीत असतात."

उग्राक्षानें सांगितल्याप्रमाणेंच ते लोक शिट्या वाजवूं लागले व पक्षी पळूं लागले. ज्या जागीं उग्राक्ष व चित्रसेन आपल्या अनुयायांबरोबर लपून बसले होते तिकडेच ते सरळ येऊं लागले.

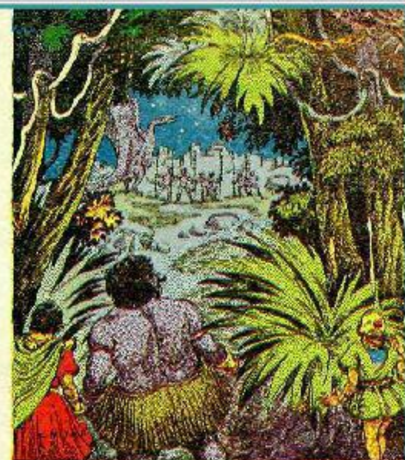
"पाहिलेंस ते इकडेच येत आहेत!" उग्राक्ष म्हणाला.

"चला, आपण सर्व मिळून त्यांच्यावर हल्ला करूं या. आपण गंमत पहात उभे राहिलों तर आपणा सर्वांना उचलून नेल्या-शिवाय ते राहणार नाहींत. म्हणून वेळींच त्यांच्यावर हल्ला करून त्यांना आपलें पाणी दाखविलें पाहिजे." चित्रसेन म्हणाला.

"ते पक्षी नसते तर या व्याघ्रचर्म पांघरून येणाऱ्या गाढवांना मी ढेंकणासारखें चिरडून मारून टाकलें असतें." उग्राक्ष म्हणाला.

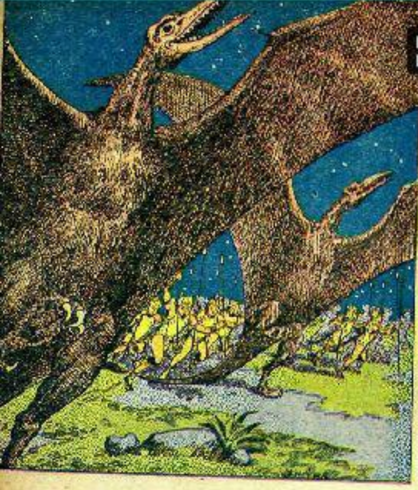
तितक्यांत उग्राक्ष व चित्रसेन उभे होते तेथें एका झाडावर एक घुबड मोठ्यानें ओरडलें. त्याचा आवाज ऐकून ते पक्षी बरोबर त्या दिशेला वळले. अर्थात तें घुबड त्या लोकांचा एक दूत होतें, हें उघड होतें.

आतांपर्यंत पक्षी मागें व ते लोक पुढें होते. पण घुबड ओरडल्याबरोबर पक्षी पुढें आले व ते लोक त्यांच्या मागें चालूं लागले. ते पक्षी कर्कश व भयंकर आवाज काढीत पुढें पुढें येत होते.

उग्राक्षानें आपल्या अनुयायांना बोलावून हळूच त्यांच्या कानांत कांहींतरी सांगितलें. ते दोन तुकड्या करून कोठेंतरी निघून गेले. उग्राक्ष व चित्रसेन ज्या बाजूला उभे होते त्या बाजूला ते पक्षी थांबले. त्यांच्या मागें भाला घेऊन त्यांचे पांच सहा मालक पण येत होते.

चित्रसेनानें आपली तलवार म्यानेंतून काढली. उग्राक्षानें आपली गदा घेतली व दोघांनीं त्या पक्ष्यांवर हल्ला केला. उग्राक्षाची गदा नेमकी एका पक्ष्याच्या डोक्यावर बसली व तो कोलमडून खालीं पडला. परंतु दुसऱ्या

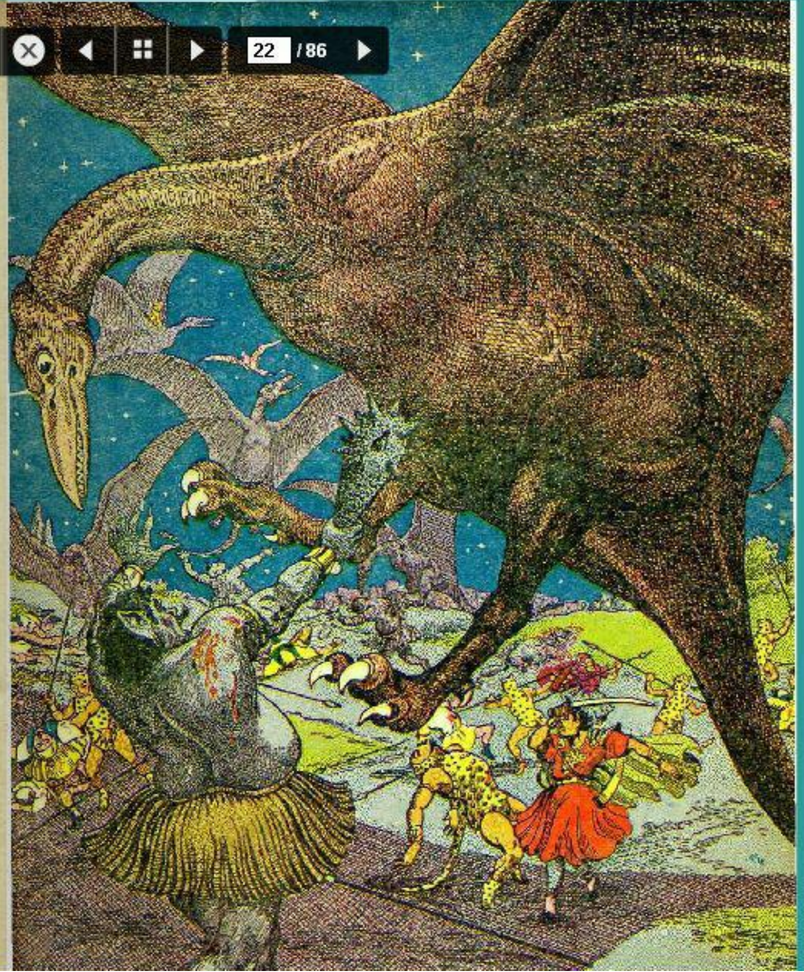
पक्ष्यानें उग्राक्षाच्या खांद्याचे व छातीचे लचके तोडायला सुरवात केली.

त्याचवेळीं आणखी कित्येक पक्षी तेथें येऊन पोंचले. त्यांच्या पाठीवर ते क्रूर लोक होते. परंतु उग्राक्षाच्या अनुयायांनीं दोन्ही बाजूंनीं असा छापा मारला कीं त्यांची धुळदाण उडून गेली व ते खालीं उतरलेच नाहींत. उग्राक्षाच्या अनुयायांनीं त्या क्रूर लोकांना धरून दूर उचलून फेंकायला सुरवात केली. चित्रसेनानें एकाला आडवा कापून काढला.

उग्राक्षानें स्वतःच्या प्राणाची फिकीर न करून असें शौर्य गाजवलें कीं शत्रूला पाय काढावा लागला. उग्राक्षाच्या गदेचा प्रहार पक्ष्यांना इतका असह्य झाला कीं त्यांना पाय काढण्याशिवाय गत्यंतर नव्हतें. या निकराच्या युद्धांत उग्राक्ष व त्याचे अनुयायी चांगलेच जखमी झाले.

चित्रसेनानें एकाला यमसदनास पाठविल्यावर दुसऱ्याला जाऊन घेरलें. परंतु पक्षीच पळूं लागल्यावर त्या लोकांनीं सुद्धां पळायला सुरवात केली. चित्रसेन व त्याच्या अनुयायांच्या तलवारीचे वार चुकवीत ते मार्गें सरकत होते. पक्ष्यांची व त्यांच्या अनुयायांची अशी पीछेहाट होऊं लागली तेव्हां चित्रसेनाला व त्याच्या अनुयायांना जास्तच चेव चढला. चित्रसेनानें राक्षसांच्या मदतीनें पुन्हां जोराचा हल्ला केला. "या वेळीं या दुष्टांची खोड मोडली तर हे पुन्हां इकडे येण्याची हिम्मत करणार नाहींत. म्हणून उग्राक्षा ! चल एकदां शेवटचा व निकराचा हल्ला करूं या !" चित्रसेन म्हणाला.

उग्राक्षानें उग्ररूप धारण केलें व आपली गदा फिरवीत व भयंकर गर्जना करीत शत्रूवर तुटून पडला. त्याचे अनुयायी व चित्रसेन आणि त्याचे अनुयायी पण बरोबर होतेच. कित्येक शत्रू हताहत झाले व जे उरले

त्यांनीं पक्ष्यांच्या पाठीवर उड्या मारल्या व त्यांना पळण्यास खूण केली. मालकांची शिट्टी ऐकतांच पक्ष्यांनीं उड्डाण केलें. उग्राक्षानें सिंहगर्जना करून आपली गदा एका पक्ष्याला भिरकावून मारली. पण तो पक्षी पुष्कळ दूर निघून गेला होता.

उग्राक्ष अगदीं दमून गेला होता. त्याच्या अंगाखांद्यांतून रक्ताच्या धारा वहात होत्या. ते पक्षी दृष्टीआड झाल्याबरोबर तो जमिनीवर बसला आणि आडवाच झाला.

चित्रसेन त्याच्याजवळ येऊन सहानुभूतिपूर्वक म्हणाला—"उग्राक्षा ! आज तूं जो पराक्रम दाखविलास तो मी कधीं विसरणार नाहीं. तूं होतास म्हणून आमचें सर्वांचें रक्षण झालें. चल या जखमा धुवून कांहीं झाडपाला लावूं या."

उग्राक्ष म्हणाला—"ह्या दुखण्यांत निदान दहा दिवस तरी अंथरुणावर पडून रहावें लागणार आहे. माझ्या अनुयायांपैकीं किती मेले व किती जखमी झाले व किती वांचले?"

फक्त दोघेच मेले. चार जण जखमी होऊन पडले आहेत. शत्रूपैकीं एक जणच मेलेला दिसतो आहे. पुष्कळ हताहत झाले. पण त्यांना उचलून घेऊन गेले ते." चित्रसेन म्हणाला.

"भित्रे भागूबाई कुठले." उग्राक्ष म्हणाला.

चित्रसेनाचे अनुयायी पुढें येऊन म्हणाले—"महाराज! आपल्यापैकीं कित्येक हताहत होऊन पडले आहेत."

त्यांचा उतरलेला चेहरा पाहून चित्रसेन म्हणाला—"युद्ध करायला जातांना त्याची तयारी करूनच जावें लागतें! असें हताश होऊन कसें चालेल? सर्वांना घेऊन चला, त्यांच्या औषध पाण्याची व्यवस्था केली पाहिजे."

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

ऊर्वशी-पुरूरव

एके दिवशीं रंभा, उर्वशी वगैरे अप्सरा कुबेरपुरी अलकापुरीहून अमरावतीला परत येत असतां हिरण्यपूर निवासी केशी नामक राक्षसानें हेमकूट पर्वतावर ऊर्वशी व तिची सखी चित्रलेखा दोघींना धरलें. दोघींना धरून तो ईशान्य दिशेकडे निघाला.

रंभा वगैरे इतर अप्सरा जोरजोरानें ओरडूं लागल्या—"वांचवा ! वांचवा !"

त्यांचा आवाज चक्रवर्ति पुरूरवाच्या कानीं पडला. तो प्रतिष्ठानपूरचा राजा होता. महा पराक्रमी म्हणून त्रिलोकांत त्याची कीर्ति होती. त्यानें स्वतः इंद्राला अनेक युद्धांत मदत करून फार मोठी कीर्ति मिळविली होती. तो स्नानादि उरकून प्रातःसंध्या समाप्त करून राजधानीकडे निघणार होता. इतक्यांत त्याच्या कानावर रंभादिकांचा आवाज आला. तो त्यांच्या मदतीला धांवत आला व सर्व वृत्तांत ऐकून म्हणाला—"मी तुमच्या दोघी सखींना सोडवून घेऊन येतों."

नंतर पुरूरवा आपल्या सोमदत्त रथांत बसून ईशान्य दिशेकडे निघाला. रंभादिक अप्सरा हेमकूट पर्वत चढूं लागल्या.

पुरूरवानें वायव्यास्त्राचा प्रयोग करून केशी राक्षसाच्या सैन्याची धुळधाण उडवून दिली. त्यानें केशीचा पराभव केला व दोघां अप्सरांना सोडवून परतला. ऊर्वशी तर राक्षसानें धरल्याबरोबर बेशुद्धच होऊन गेली होती. हळूहळू ती शुद्धीवर येऊं लागली. पुरूरवानें आपलें रक्षण केल्याचें ऐकून तिनें मनांतल्या मनांत त्याचे आभार मानले व त्याला मनानें वरलें. ऊर्वशीचें रूपलावण्य पाहून पुरूरवाचें मन देखील तिच्यावर बसलें.

दुरून पुरूरवाच्या रथाचा झेंडा पाहून रंभादि अप्सरांना आपल्या दोघी सखी

सुटून आल्याबद्दल फार आनंद झाला. त्यांनीं पुरूरवाचे त्या मदतीबद्दल आभार मानले. पुरूरवा म्हणाला—"मी तर कांहींहि केलें नाहीं. ही सर्व इंद्राची कृपा आहे."

इकडे नारदानें इंद्रसभेंत केशीनें ऊर्वशीला पळवून नेल्याचें वृत्त सांगितलें. इंद्राच्या आज्ञेनें चित्ररथ गंधर्व सेना घेऊन ईशान्य दिशेकडे जात असतां वाटेंत त्याला कळलें कीं पुरूरवानें ऊर्वशीला सोडवून आणलें आहे व सर्व अप्सरा आतां हेमकूट पर्वतावर पुरूरवाबरोबर आहेत. चित्ररथ हेमकूट पर्वतावर जाऊन पुरूरवाला म्हणाला—"महाराजाधिराज! ब्रह्मदेवानें अप्सरांत सर्वश्रेष्ठ व सुंदर अशा ऊर्वशीची सृष्टि केली व इंद्राला दिली. आतां आपण तिचें रक्षण करून पुनरपि इंद्रालाच अर्पण करीत आहांत. आपण स्वतः स्वर्गपुरी अमरावतीस पदार्पण करून याबद्दल सुरराज इंद्राचें आतिथ्य स्वीकारावें."

पण पुरूरवा म्हणाला—"आपल्या या विनंतीस मान देऊन इंद्रपुरीस येणें माझें कर्तव्य आहे. परंतु मला राजधानींत काम असल्याकारणानें मी आपणांबरोबर येऊं शकत नाहीं. याबद्दल क्षमा करावी." पुरूरवाला सोडून इंद्रपुरीस जाणें ऊर्वशीला बरें वाटेना. ती स्वतः त्याचा निरोप देखील घेऊं शकली नाहीं. तिनें आपली सखी चित्रलेखा हिच्या जवळ सांगून निरोप पाठविला—"आपणांस जावयाचें आहे तर जावें पण या दासीला मात्र विसरूं नये." पुरूरवा तो निरोप ऐकून सर्व अप्सरा दृष्टीआड होईपर्यंत जागच्याजागीं उभा राहिला.

प्रतिष्ठानपूरला पोंचल्यावर ऊर्वशीच्या विरह दुःखानें राजाचें मन राज्यकार्यांत लागेना. ऊर्वशीनें आपलें मन हरण करून नेल्याची गोष्ट त्यानें आपला विदूषक मित्र

माणवक यास सांगितली व ही गोष्ट कोणास सांगूं नये असें बजावून सांगितलें.

पुरूरवाची पट्टराणी कालिकादेवी हिला राजा दुःखी असल्याचें कळलें. तो नेहमीं अन्यमनस्क राही. तिनें आपली दासी निपुणिका हिला बोलावून माणवकाकडून राजाच्या दुःखाचें कारण चतुराईनें काढून घेऊन येण्यास सांगितलें.

निपुणिका फार चतुर दासी होती. ती माणवक एकांतांत बसला असतां त्याच्याकडे गेली व म्हणाली—"राणीनें पाठविलें आहे मला आपणांकडे!" माणवकानें तिला विचारलें—"महाराणी सरकारांची काय आज्ञा आहे?"

"मी किती दुःखी आहें, हें माहीत असून तूं असा थंड का? महाराजांना काय झालें आहे हें तूं सांगितलें नाहींस तर मी प्राण देईन. राणी सरकारांनीं तुला सांगायला सांगितलें आहे." निपुणिका म्हणाली.

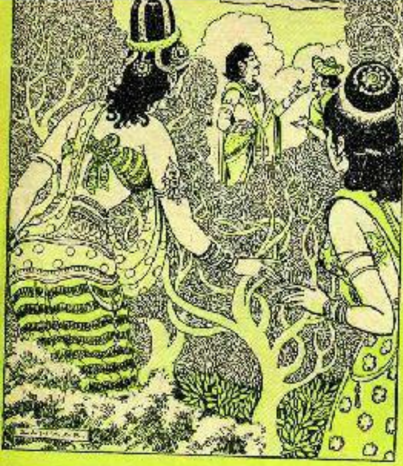
"महाराजांनीं राणीसरकारांविरुद्ध अन्यायाचें वर्तन केलें आहे कीं काय?" विचारलें.

निपुणिकानें चतुराईनें विचारलें—"याहून मोठा अन्याय तो काय असणार? महाराजांनीं राणी सरकारांशीं प्रेमालाप करीत असतां

त्यांचें नांव न घेतां चुकून एका परक्या स्त्रीचें नांव घेतलें!"

माणवकाला वाटलें स्वतः महाराजांनींच रहस्य स्फोट केलेला दिसतो आहे. राणी सरकारांची मर्जी संपादन करतां येईल असा विचार करून तो म्हणाला—"महाराजांच्या तोंडून ऊर्वशीचें नांव निघालें होतें का? त्यांनीं तिला पाहिलें तेव्हां पासून त्यांना प्रेमोन्माद चढला आहे." खुळसटपणानें त्यानें सर्वच सांगून टाकलें. अशा प्रकारें निपुणिकानें चातुर्यानें राजाच्या मनांतील रहस्य ओळखून राणीला जाऊन सांगितलें.

"ठीक! आतां पुढें क्षणाक्षणाला जें जें घडेल तें येऊन मला सांगत जा!" राणीनें निपुणिकाला सांगितलें.

राजानें माणवकाला बोलावून म्हटलें– "आतां हा वियोग असह्य वाटूं लागला आहे. हें दुःख कमी व्हायला कांहीं उपाय सांग."

"पोटभर जेवा महाराज! म्हणजे सर्व दुःख एका क्षणांत पळून जाईल!" माणवक आपल्या स्वभावाप्रमाणें थट्टेंत म्हणाला.

"तूं आहेस खादाड! म्हणून पक्वान्ना-शिवाय तुला दुसरें कांहीं सुचत नाहीं. पण मला ऊर्वशी भेट झाल्याशिवाय माझें दुःख कमी होणार नाहीं." पुरूरवा म्हणाला.

"महाराज, आपण जसे दुःखी आहां तशीच ऊर्वशी देखील दुःखी असेल कां? अहो, तिला गरज असेल तर ती नाहीं का येणार तुमच्याकडे? विदूषक म्हणाला.

दोघे उद्यानांत जाऊन बसले. वसंत ऋतूचें राज्य चहूंकडे पसरलें होतें. त्यामुळें राजाचें दुःख कमी होण्याऐवजीं जास्तच वाढलें. त्यानें माणवकाला तें दुःख कमी करण्यास कांहींतरी उपाय करावयास सांगितलें. कांहीं वेळ विचार करून विदूषक म्हणाला–"महाराज! मला वाटतें तुम्ही झोंपा. म्हणजे ऊर्वशी स्वप्नांत येईल व तुमचें सर्व दुःख नाहींसें होईल. नाहींतर ऊर्वशीचें चित्र काढून तें पहात बसा!"

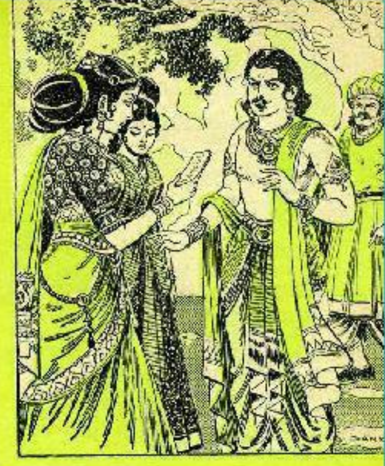
"या दुःखांत झोंप का येणार? तिचें चित्र काढूं लागलों तर डोळ्यांतून अश्रूंचा पूर येईल व पुढें या डोळ्यांना सर्व जग पारखें होईल!" महाराज म्हणाले.

"मला तिसरा उपाय सुचत नाहीं!" माणवक म्हणाला.

इतक्यांत स्वतः ऊर्वशी आपल्या सखी-बरोबर तेथें आली व झाडी आड उभी राहून गंमत पहात उभी राहली. पुरूरवा व माणवक यांचें संभाषण तिनें ऐकलें. महाराज तिच्या विरहदुःखानें दुःखी आहेत हें ऐकून तिला अपार आनंद झाला. तिनें एका ढलप्यावर दोन कविता लिहिल्या आणि तो राजाच्या समोर टाकला.

माणवकानें तो ढलपा पाहून उचलून राजाला दिला. राजानें त्यावर लिहिलेल्या कविता वाचल्या. त्या ऊर्वशीनें लिहिलेल्या आहेत हें कळल्यावर तर राजाच्या आनंदाला पारावार उरला नाहीं. त्यानें तो ढलपा माणवकाला देऊन सुरक्षित ठेवण्यास सांगितलें. त्याच वेळीं ऊर्वशी व चित्रलेखा राजा-समोर येऊन उभ्या राहिल्या. पुरूरवा ऊर्वशीला भेटून देहभान विसरून गेला. पण त्यांचा परस्परांशीं प्रेमालाप चालू असतां मध्येंच इंद्रलोकांतून ऊर्वशीकडे निरोप आला कीं भरत मुनींनीं लक्ष्मी स्वयंवर नांवाचें नाटक रचलें असून त्यांत लक्ष्मीची भूमिका करण्यासाठीं ऊर्वशीनें हजर रहावें. नाटकाचा प्रयोग पाहण्यास स्वतः इंद्र येणार होता. नाईलाजानें ऊर्वशीला इंद्रलोकीं जावें लागलें.

इकडे माणवकानें तो ढलपा हलगर्जीपणानें कोठें तरी ठेवला. निपुणिकेकडून महाराज उद्यानांत माणवकाबरोबर विहारकरीत आहेत

हें ऐकून राणी तेथें गेली व झुडपाआड उभी राहून दोघांचें संभाषण ऐकूं लागली.

त्याच वेळीं तो ढलपा वाऱ्याबरोबर उडत नेमका राणीच्या समोर येऊन पडला. त्यावर लिहिलेली कविता वाचून राणीच्या तळ-पायाची आग मस्तकाला गेली. "महाराज हाच ढलपा शोधीत होते वाटतें? घ्यावें हें प्रेयसीचें पत्र!" असें फणकाऱ्यानें म्हणत ती तोंड फिरवून उभी राहली.

राजा लज्जित होऊन तिची क्षमा मागूं लागला. पण राणी रागारागानें तेथून निघून गेली. परंतु अंतःपुरांत गेल्यावर राणीला

पश्चात्ताप वाटूं लागला. आपण महाराजांचें मन उगाच दुखविलें. महाराजांना प्रसन्न करण्यासाठीं तिनें एक व्रत करण्याचा निश्चय केला. पुजेसाठीं राणीनें राजाकडे निरोप पाठविला. राणीच्या इच्छेप्रमाणें राजा ताब-डतोब निघाला. बरोबर विदूषक होताच. पण तोंडानें उर्वशीच्या नांवाचा जप चालू होता.

उर्वशी इंद्राच्या आज्ञेप्रमाणें लक्ष्मीचा वेश धारण करून रंगभूमीवर आली. स्वयं-वराच्या वेळीं "मी विष्णूला वरतें!" असें म्हणण्याऐवजीं ती "मी पुरूरवाला वरतें!" असें म्हणाली. भरत मुनींना त्याचा इतका राग आला कीं त्यांनीं तिला शाप दिला—"देव लोकांत राहण्याची तुझी लायकी नाहीं. जा मर्त्य लोकांत वास कर! दिव्यज्ञान तुला सर्व काळ पारखें होईल!" बिचारी लाजेनें मान खालीं करून उभी राहली. काय बोलणार व काय करणार? पण इंद्राला दया आली. तो म्हणाला—"पुरूरवाचें आमच्यावर जें ऋण आहे त्याची फेड आमच्या हातून होणें शक्य नाहीं. तरी तूं पुरूरवाकडे जाऊन रहा. त्याला एक पुत्र देऊन तूं परत ये!"

अशा तऱ्हेनें भरत मुनींचा शाप उर्वशीच्या पथ्यावरच पडला. ती आपल्या सखीबरोबर पुरूरवाकडे गेली व लपून पुरूरवा व माणवक यांचें संभाषण ऐकूं लागली. परंतु राणीला येत असलेली पाहून त्या दोघांचें संभाषण अचानक बंद झालें.

पुरूरवा वरकरणी प्रेम दाखवीत राणी-जवळ बोलला. पण राणीला का तें कळणार नाहीं? ती म्हणाली—"महाराजाचें मन कोणावर जरी बसलें असलें तरी त्यांनीं या दासीला विसरूं नये."

राजा म्हणाला—"तुझ्याशिवाय माझें कोणावरहि प्रेम नाहीं. खरें सांगतों." त्यांत राजानें राणीला फार आग्रहकरून कांहीं वेळ थांबण्यास सांगितलें तेव्हां उर्वशीला फारच वाईट वाटलें. नंतर पुजेची वेळ झाली आहे असें सांगून राणी राजाचा निरोप घेऊन निघून गेली. राणी निघून गेल्यावर उर्वशीच्या विरह वेदनेनें राजा पुन्हां दुःखी झाला. तें पाहून उर्वशीच्या जिवांत जीव आला. तिनें समोर येऊन राजाला प्रणाम केला.

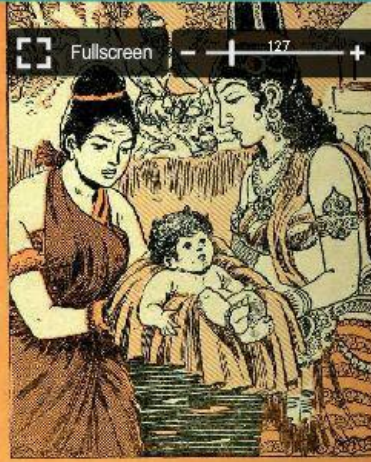
माणवक निघून गेला व उर्वशीच्या सखी बाजूला झाल्या. राजा पुरूरवा व उर्वशी शिवाय तेथें कोणी नव्हतें. दोघें दऱ्या खोऱ्यांत आनंदानें हिंडूं फिरूं लागलीं. कांहीं दिवसांनीं उर्वशीला दिवस गेले व यथावेळीं ती प्रसूत झाली. तिला एक मुलगा झाला. मुलाला राजानें पाहिलें तर तिला स्वर्गांत परत जावें लागेल असा विचार करून तिनें दिवस गेल्याची व मुलगा झाल्याची गोष्ट राजाजवळून लपवून ठेवली. आपल्या मुलाला ती च्यवन ऋषींच्या आश्र-मांत घेऊन गेली. तेथें सत्यवती नांवाच्या तपस्विनीच्या हातीं मुलास देऊन ती प्रति-ष्ठानपुरला परत आली.तो मुनींच्या आश्रमांतच वाढत होता.

पुढें कांहीं दिवसांनीं राजा आपल्या सर्व राण्यांना बरोबर घेऊन त्रिवेणीसंगमांत स्नाना-साठीं निघाला. उर्वशी वस्त्राभूषणें घालीत होती. त्यावेळीं एक दासी एक मणी एका तबकांत ठेवून तिच्या डोक्यांत घालण्यासाठीं येत होती. त्याला मांसाचा एक तुकडा समजून एक घार तो मणी उचलून घेऊन गेली. ही गोष्ट पुरूरवाला कळली. घार दूर उडून गेली होती. राजानें शिकाऱ्यांना बोलावून आज्ञा केली कीं त्या घारीचा पाठलाग करा आणि तो मणी घेऊन या!"

राजानें राणीला फार आग्रहकरून कांहीं वेळ थांबण्यास सांगितलें तेव्हां उर्वशीला फारच वाईट वाटलें. नंतर पुजेची वेळ झाली आहे असें सांगून राणी राजाचा निरोप घेऊन निघून गेली. राणी निघून गेल्यावर उर्वशीच्या विरह वेदनेनें राजा पुन्हां दुःखी झाला. तें पाहून उर्वशीच्या जिवांत जीव आला. तिनें समोर येऊन राजाला प्रणाम केला.

माणवक निघून गेला व उर्वशीच्या सखी बाजूला झाल्या. राजा पुरूरवा व उर्वशी शिवाय तेथें कोणी नव्हतें. दोघें दऱ्या खोऱ्यांत आनंदानें हिंडूं फिरूं लागलीं. कांहीं दिवसांनीं उर्वशीला दिवस गेले व यथावेळीं ती प्रसूत झाली. तिला एक मुलगा झाला. मुलाला राजानें पाहिलें तर तिला स्वर्गांत परत जावें लागेल असा विचार करून तिनें दिवस गेल्याची व मुलगा झाल्याची गोष्ट राजाजवळून लपवून ठेवली. आपल्या मुलाला ती च्यवन ऋषींच्या आश्रमांत घेऊन गेली. तेथें सत्यवती नांवाच्या तपस्विनीच्या हातीं मुलास देऊन ती प्रतिष्ठानपुरला परत आली.तो मुनींच्या आश्रमांतच वाढत होता.

पुढें कांहीं दिवसांनीं राजा आपल्या सर्व राण्यांना बरोबर घेऊन त्रिवेणीसंगमांत स्नानासाठीं निघाला. उर्वशी वस्त्राभूषणें घालीत होती. त्यावेळीं एक दासी एक मणी एका तबकांत ठेवून तिच्या डोक्यांत घालण्यासाठीं येत होती. त्याला मांसाचा एक तुकडा समजून एक घार तो मणी उचलून घेऊन गेली. ही गोष्ट पुरूरवाला कळली. घार दूर उडून गेली होती. राजानें शिकाऱ्यांना बोलावून आज्ञा केली कीं त्या घारीचा पाठलाग करा आणि तो मणी घेऊन या!"

ती घार उडत उडत सरळ च्यवन ऋषीच्या आश्रमाकडे गेली. उर्वशीच्या मुलानें बाण मारून त्याला खालीं पाडलें. च्यवन ऋषींना ही गोष्ट कळली. "ह्यानें आश्रमांतले नियम मोडण्यास सुरवात केली आहे. आतां याला ह्याच्या आईवडिलांकडे पाठवून दे!" च्यवन ऋषींनीं सत्यवतीला सांगितलें.

पुरूरवानें पाठविलेल्या शिकाऱ्याला मेलेल्या घारीच्या चोंचींत मणि सांपडला. पुरूरवानें घारीच्या पोटांत शिरलेला बाण पाहिला तेव्हां त्याला त्यावर "हा उर्वशी व पुरूरवाच्या मुलाचा आहे!" असें लिहिलेलें दिसलें.

इतक्यांत सत्यवती त्या मुलाला घेऊन राजाकडे आली. जसा इंद्राला जयंत आहे तसाच आपल्याला एक मुलगा आहे हें कळल्यावर पुरूरवाला परमानंद झाला. पण उर्वशीला आनंद होण्या ऐवजीं अपार दुःख झालें. हें त्याचें कारण राजाला काय कळणार! ती दुःखानें म्हणाली–"हा आपला मुलगा आहे, हें महाराजांना कळलें आहे. आतां मला इंद्राच्या आज्ञेप्रमाणें इंद्रलोकीं परत जावें लागणार."

"तसें असेल तर मी याचा राज्याभिषेक करून देऊन वानप्रस्थाश्रम ग्रहण करीन." राजा म्हणाला.

इंद्राला ही गोष्ट कळली. राजाच्या मदतीची त्याला गरज होती. म्हणून त्यानें नारदा करवीं राजाकडे निरोप पाठविला कीं उर्वशी तुझ्याकडेच राहील.

तें ऐकून पुरूरवा व उर्वशी दोघांस आनंद झाला. राजानें आपल्या मुलाचा राज्याभिषेक करून दिला आणि उर्वशीबरोबर आनंदानें राहूं लागला.

वररुचि

वेतसम नामक गांवीं देवस्वामी आणि करम्भक नांवाचे दोन भाऊ रहात असत. त्यांना अनुक्रमें व्याडी व इंद्रदत्त नांवाचीं मुलें होतीं. व्याडीचे वडील वारल्यावर त्याचा भाऊ करम्भक याला संसाराचा कंटाळा आला व तो संन्यास घेऊन निघून गेला. दोघांच्या बायका पति विरहानें परलोकीं गेल्या. व्याडी व इंद्रदत्त पोरके झाले.

दोघांनीं विचार केला कीं गुरुगृहीं जाऊन विद्याभ्यास करावा. चांगला गुरु मिळावा म्हणून त्यांनीं कुमारस्वामीची मनोभावें प्रार्थना केली. कुमारस्वामीनें प्रसन्न होऊन स्वप्नांत दृष्टांत दिला व म्हणाला–

"तूं पाटलीपुत्राला जा! तेथें नंद राजा राज्य करतो. पाटलीपुत्राला वर्ष नांवाचा एक विद्वान ब्राह्मण राहतो. त्याच्याकडे जाऊन तुम्ही विद्याभ्यास करा."

त्याप्रमाणें व्याडी व इंद्रदत्त पाटलीपुत्राला गेले. चवकशी करतां त्यांना कळलें कीं पाटलीपुत्रांत वर्ष नांवाचा एक मूर्ख ब्राह्मण आहे. त्या नांवाचा कोणी विद्वान ब्राह्मण नाहीं. तरी दोघे त्या मूर्ख ब्राह्मणाकडे गेले. ते वर्ष नांवाच्या ब्राह्मणाचेंच घर होतें. घरांतली गरीबी त्यांना चांगली दिसून आली. तरी ते पुढें झाले व त्या ब्राह्मणाच्या बायकोला नमस्कार करून येण्याचें कारण सांगितलें. ती म्हणाली–"माझे यजमान पूर्वी मूर्खच समजले जात. पण कुमारस्वामीच्या कृपेनें त्यांनीं सर्व विद्या अवगत करून घेतल्या आहेत. एकदां सांगून ग्रहण करील त्यालाच आपला शिष्य करून घेण्याची प्रतिज्ञा आहे." दोघांनीं वर्षच्या बायकोला १०० वराह मुद्रा आगाऊ दक्षिणा म्हणून दिल्या व एक पाठी हुशार शिष्य हुडकून आणण्यासाठीं निघाले. ते कौशांबी नगरीं येऊन पोंचले.

कौशांबीला सोमदत्त नांवाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याच्या बायकोचें नांव वसुदत्ता असें होतें. त्यांना वररुचि नांवाचा एकुलता एक मुलगा होता. वररुचीच्या लहानपणींच सोमदत्त स्वर्गवासी झाला. त्याच्या विद्याभ्यासाचा भार त्याच्या आईवर येऊन पडला. दैवयोग असा कीं व्याडी व इंद्रदत्त वसुदत्तेच्या घरींच उतरायला आले.

त्या वेळीं वाद्यें वाजण्याचा भास झाला. वसुदत्ता म्हणाली–"पहा, तुझ्या वडिलांचा मित्र नंद नृत्य करीत आहे, वाटतें!"

वररुचि तिला म्हणाला–"तर मग आई, मी जाऊं का तिकडे? मी तें नृत्य पाहून येईन व गाणें म्हणून तुला नाचून दाखवीन!"

तें ऐकून व्याडी व इंद्रदत्त चकित झाले. त्यांनीं विचारलें फक्त एकदां ऐकून तसें कसें येईल? तेव्हां वररुचीची आई म्हणाली–"माझा मुलगा एक पाठी आहे. एकदां जें ऐकतो तें कधीं तो विसरत नाहीं."

व्याडी व इंद्रदत्त दोघांचा त्यावर विश्वास बसेना. त्यांनीं त्याची परीक्षा घेण्यासाठीं एका पुस्तकांतून कांहींतरी वाचलें. वररुचीनें तें सर्व ऐकलें व जसेंच्या तसें म्हणून दाखविलें. नंतर वररुचि शेजारीं व्याडी व इंद्रदत्त दोघांना बोलावून घेऊन गेला. तेथें नृत्य चालू होतें. त्यानें घरीं आल्यावर गाणें म्हणून नृत्य करून दाखविलें.

व्याडी व इंद्रदत्त दोघांनीं वसुदत्तेला येण्याचें कारण सांगितलें व म्हणाले–"बाई! तुम्ही आपल्या या होतकरू व हुशार मुलाला जर आमच्या बरोबर पाठविलेंत तर हा गुरु वर्ष यांच्याकडे सर्व विद्याभ्यास करील व आम्हांलाहि विद्या शिकवील. वसुदत्तेनें ही चालून आलेली संधी न दवडतां मुलाला

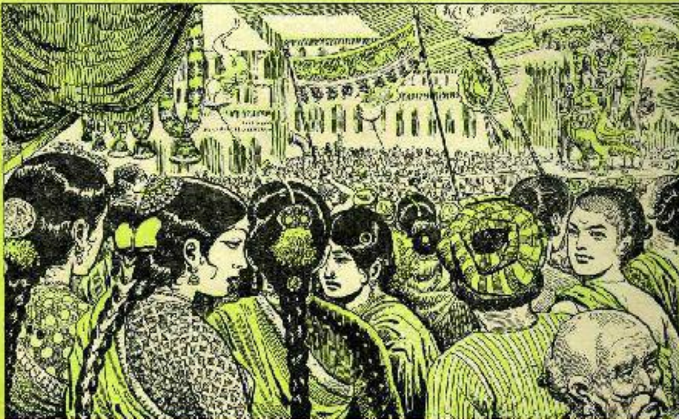
त्यांच्याबरोबर पाठवून दिलें. म्हणाली– "तुमचाच भाऊ आहे. देव तुम्हां सर्वांना सुखी राखो!"

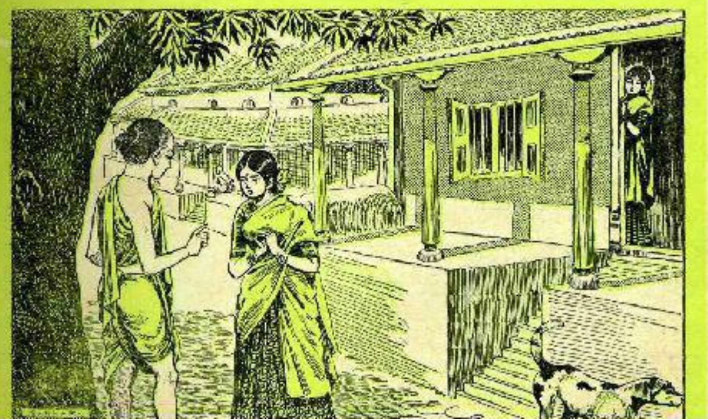
तिथे पाटलीपुत्रास गेले व गुरु वर्ष यांना जाऊन नमस्कार करून सर्व विद्या शिकविण्यास विनंति केली. वररुचीची कुशाग्र बुद्धि पाहून त्याला आपला शिष्य करून घेण्यास वर्षनें मान्य केलें. वररुचि वेदांच्या ऋचा गुरुच्या मुखीं एकदांच ऐकून पुन्हां म्हणून दाखवी. गुरु व त्यानंतर वररुचि दोघांनीं म्हटल्यावर व्याडीला पाठ होई व त्यानें म्हटल्यावर इंद्रदत्ताला पण पाठ होई. अशा तऱ्हेनें तिघांचा विद्याभ्यास सुरू झाला. ज्या वर्ष ब्राह्मणाला लोक मूर्ख समजत होते त्याचे शिष्य असे हुशार निघालेले पाहून सर्व पाटलीपुत्र नगर चकित झालें. वर्षची कीर्ति साऱ्या शहरांत पसरली. त्याचा धाकटा भाऊ उपवर्ष सोडून सर्व वर्षचा आदर करूं लागले. स्वतः महाराज नंदानें त्याचा सत्कार करून त्याला वर्षासन बांधून दिलें.

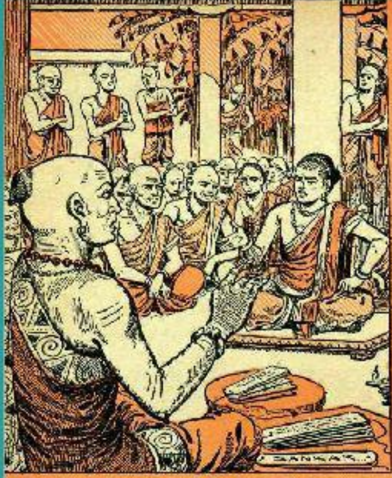
विद्याभ्यास संपूर्ण झाला तरी गुरूला सोडून गेले नाहींत. राजधानींत इंद्रोत्सव सुरू झाला. तिथे शिष्य उत्सव पहायला निघाले. स्त्रीपुरुषांची मोठी गर्दी होती. स्त्रियांच्या गर्दीत त्यांना रतीसारखी सुंदर एक तरुणी दिसली. तिच्याबरोबर तिच्या सखी होत्या.

वररुचि व त्या तरुणीची दृष्टादृष्ट झाली व परस्परांनीं मनांतल्या मनांत परस्परांना वरलें. नंतर वररुचीला कळलें कीं ती तरुणी गुरूचे बंधु उपवर्ष याची उपकोश नांवाची कन्या आहे. उपकोशला देखील सखींकडून वररुचि वडिलांच्या भावाचा शिष्य असल्याचें कळलें. त्या दिवशीं रात्रीं वररुचीला झोंप आली नाहीं. उजाडतांच तो उपवर्षच्या घरासमोरील आंब्याच्या झाडा खालीं येऊन उभा राहिला.

त्याला पाहून उपकोशनें आपल्या सखीला पाठविलें. वररुचीनें निरोप पाठविला कीं वडिलांच्या अनुमती शिवाय दोघांचें लग्न शक्य नाहीं." सखीनें जाऊन उपकोशाला व तिच्या आईला तो निरोप सांगितला. आईनें उपकोशाच्या वडिलांजवळ मुलाच्या लग्नाची गोष्ट काढून वररुचि व उपकोश दोघांनीं परस्परांस वरलें असल्याचें सांगितलें. उपवर्षनें संमति दिल्यावर लग्नाचा मुहूर्त ठरला. व्याडी कौशांबीला जाऊन वसुदत्ताला घेऊन आला. वररुचि व उपकोश दोघांचा विवाह झाल्यावर वररुचि पाटलीपुत्रांतच राहूं लागला.

वर्षच्या शिष्य परंपरेंत पाणिनी नांवाचा एक शिष्य होता. तो थोडा मंदबुद्धीचा आहे असें वर्षच्या पत्नीला वाटलें. म्हणून तिनें त्याला उलट पावलीं परत पाठविलें. पाणिनीनें हिमालय पर्वतावर जाऊन तप केलें व शंकराला प्रसन्न करून संस्कृत भाषेचें व्याकरण संपादन केलें. त्यानें परत आल्यावर वर्षचा सर्वोत्तम शिष्य वररुचि याला शास्त्रार्थ करण्यास आह्वान केलें. आठ दिवस शास्त्रार्थ चालू होता. त्यांत वररुचि हारला. त्यानंतर ऐन्द्र व्याकरण लुप्त झालें व पाणिनीचें सुरू झालें.

वररुचि स्वस्थ बसला नाहीं. त्यानें देखील हिमालयांत जाऊन तप केलें आणि शंकराला प्रसन्न करून आणखी एक व्याकरण मिळविलें. त्यानें तें व्याकरण आपल्या गुरूसमोर येऊन म्हणून दाखविलें.

व्याडी व इंद्रदत्तनें विद्याभ्यास संपल्यावर गुरुदक्षिणा देऊन घरीं परतण्याचें ठरविलें. त्यांनीं गुरुदक्षिणा किती द्यावयाची असें गुरूला विचारलें. वर्षनें एक कोटी वराह मुद्रा मागितल्या. दोघांनीं वररुचीकडे जाऊन इतकी मोठी गुरुदक्षिणा कोठून आणावयाची असा प्रश्न केला. इतकें धन नंदमहाराजांशिवाय कोणाजवळ मिळणार ? चल त्यांच्याकडे जाऊन मागूं या."

तिघे नंद कटकला नंदमहाराजांना भेटण्यासाठीं गेले. तेव्हां नंदमहाराज कांहीं क्षणापूर्वीच वारल्याची शोकवार्ता त्यांना मिळाली.

इंद्रदत्ताला योगविद्या येत होती. तो आपल्या मित्राला म्हणाला—"एक उपाय आहे. मी राजाच्या मृतदेहांत प्रवेश करतों. व्याडी माझ्या प्राणहीन देहाचें रक्षण करीत येथें राहील. तूं येऊन नंद महाराजांकडे धन माग. मीच त्याच्या शरिरांत राहीन व धन देईन. आपलें काम भागल्यावर मी नंद महाराजांचें शरीर सोडून स्वतःच्या शरिरांत प्रवेश करीन."

बेत ठरला. इंद्रदत्तानें वेशीजवळच्या एका जुन्या पडक्या देवळांत आपला देह ठेवला आणि नंद महाराजांच्या मृत देहांत प्रवेश केला. व्याडी इंद्रदत्ताच्या शरिराचें रक्षण करण्यासाठीं देवळांत मागें राहिला.

मृत राजा जिवंत झालेला पाहून प्रजेला अपार आनंद झाला. राजधानींत पुनर्जन्माचा उत्सव साजरा करण्यांत आला. वररुचीनें महाराजांकडे जाऊन त्यांना आशीर्वाद दिला व एक कोटी वराह मुद्रा मागितल्या. नंद आपला मंत्री शकटाल बोलावून आज्ञा केली कीं या ब्राह्मण तरुणास एक कोटी वराह मुद्रा द्याव्या.

शकटाल चतुर होता. त्याला आश्चर्य वाटत होतें कीं मृत राजा जिवंत कसा झाला. राजा जिवंत झाला काय, कोणी येऊन एक कोटी वराह मुद्रा मागतो काय आणि राजा द्यायला कबूल होतो काय ? सर्वच विचित्र दिसतें आहे. कोणी योगविद्या जाणणाऱ्यानें महाराजांच्या मृत देहांत प्रवेश तर केला नसेल ? त्या योग्याचें शरीर जवळपासच कोठें तरी असलें पाहिजे. त्यानें आज्ञा केली— "राजधानींत कोठें मृत शरीर दिसल्यास तावडतोब तें जाळून टाकण्यांत यावें.

पडक्या देवळांत शिपायांना एक शव दिसलें. व्याडीनें त्यांना अडवलें. पण शिपायांनीं त्याला बाजूला सारून इंद्रदत्ताचें शरीर जाळून टाकलें.

त्याच वेळीं इकडे नंद शकटालला विचारीत होता कीं या ब्राह्मणाला एक कोटी सुवर्ण मुद्रा दिल्या कीं नाहीं ?

शकटालनें कांहीं तरी कारण सांगून वेळ मारून नेली.

इतक्यांत व्याडी पळात आला आणि म्हणाला–" महाराज! आपल्या राज्यांत सैनिकांचा अत्याचार इतका वाढला आहे कीं योग समाधींत झोंपलेल्या एका ब्राह्मणाचें शरीर त्यांनीं जाळून टाकलें आहे. नंदाच्या शरिरांत वसणाऱ्या इंद्रदत्ताला कळलें कीं त्याचें शरीर शिपायांनीं जाळून टाकलें आहे.

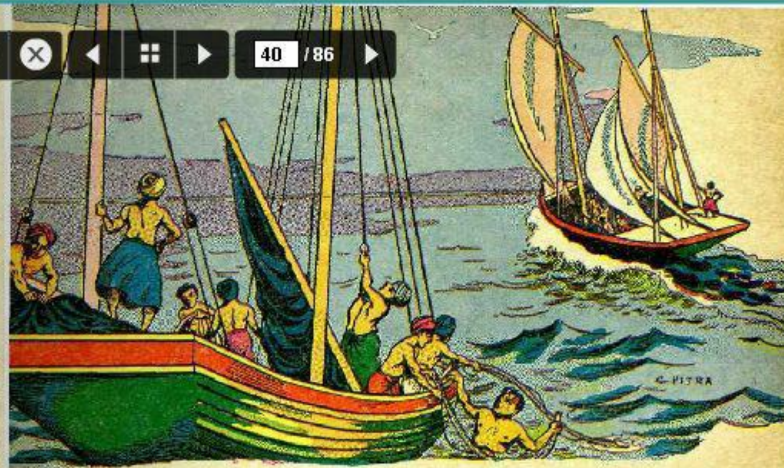
नंतर त्यानें व्याडीला एकांतांत बोलावून पुढें काय करावयाचें या विषयीं सला विचारला. तो म्हणाला–" आतां जें कांहीं झालें तें झालें. आतां बदलणें अशक्य, पण या शकटाल वर कडक नजर ठेवणें जरूरी आहे. तो तुझा नाश करून थोरल्या नंद राजाचा मुलगा चंद्रगुप्त याला गादीवर बसवील. म्हणून तूं वररुचीला आपला मंत्री करून घे!"

नंदाच्या शरिरांत वासकरणाऱ्या इंद्रदत्तानें वररुचीला आपला मंत्री नेमला. पण स्वतः नकली नंद महाराजांच्या स्वभावांत बदल होऊं लागला. आपण उगाच या राजाच्या शरिरांत प्रवेश केला असें त्याला वाटूं लागलें. त्यानंतर तो स्वतः भोगविलासांत इतका रमला कीं हळूहळू त्याचा वररुचीवरचा विश्वास पण उडाला. त्यानें वररुचीचा वध करण्याचा घाट घातला. ही गोष्ट वररुचीला कळली तेव्हां तो शकटालच्या घरीं जाऊन लपून बसला.

राजधानींत अफवा उडाली कीं राजानें वररुचीचा वध केला आहे. तें ऐकून उपकोशनें अग्निप्रवेश केला. वसुदत्ता पुत्रशोक करीत परलोकीं गेली. त्यानंतर चाणक्य नांवाचा एक कडक स्वभावाचा ब्राह्मण नंद राजावर इतका क्रुद्ध झाला कीं त्यानें सात दिवसांत नंद राजाचा वध करविला आणि त्याच्या गादीवर चंद्रगुप्ताला बसविला.

वररुचीला जगाचा व संसाराचा वीट आला. तो रानांत जाऊन तप करूं लागला.

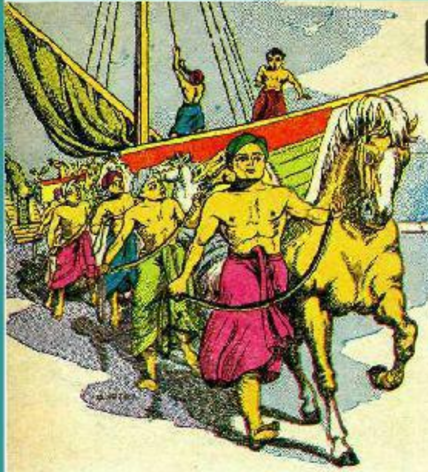

[९]

मार्कोपोलो १३व्या शतकाच्या शेवटच्या दशकांत आपल्या भारतांत आला होता. तो या देशांत कांहीं दिवस राहिला होता. त्यानें या देशांत जें कांहीं पाहिलें त्याचें वृत्त आपल्या प्रवास वर्णनांत लिहून ठेवलें आहे. तें वृत्त सांगून या अंकाबरोबर मार्कोपोलोचें प्रवासवृत्त संपवीत आहों.

सिंहल देशापासून ६० मैल समुद्रांत प्रवास केल्यावर माबार देश लागतो. या देशांत पांच स्वतंत्र राज्यें आहेत. माबार व सिंहल द्वीपाच्या मध्यभागीं जी सामुद्रधुनी आहे तींत मोतीं मिळतात. जगांत उत्तमोत्तम म्हणून प्रसिद्ध असलेलीं मोतीं याच सामुद्र-धुनींतून काढण्यांत आलीं आहेत. येथील समुद्र विशेष खोल नाहीं. कांहीं व्यापारी मिळून एकेक नाव घेऊन येथें येतात. एप्रिल महिना पुरा व मे महिना अर्धा मोतीं काढण्याचें काम चालतें. समुद्रांत बुडी मारून मोतीं काढणारे मजूर मजुरीवर काम करतात. हे मजूर शिंपा काढून व्यापाऱ्यांना देतात. या शिंपांत ल्हान मोठीं मोतीं असतात. मोत्यांच्या शिंपा चांगल्या गोड पाण्यांत टाकल्या कीं आंतील मांस पाण्यावर तरंगूं लागतें व मोतीं तळाला राहून जातात. अशा तऱ्हेनें व्यापारी असंख्य मोतीं जमा

मार्कोपोलोच्या साहसपूर्ण सफरी

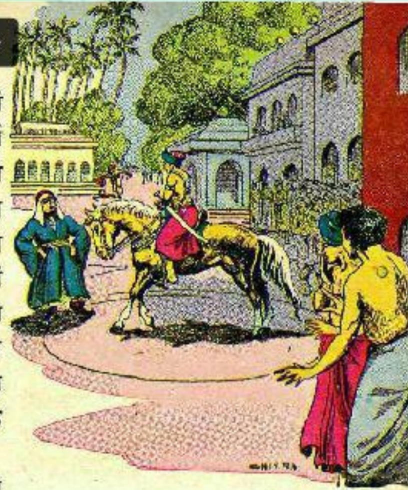
करून घेऊन जातात. मजुरांनीं पाण्यांत बुडी मारली कीं कांहीं ब्राह्मण मंत्र म्हणतात. हे मंत्र म्हटल्यानें बुडी मारणाऱ्यांच्या जिवाला धोका नाहीं अशी त्यांची समजूत आहे. व्यापारी लोक मोतीं निघाल्यावर त्यांतले पांच टक्के मोतीं ब्राह्मणांना दक्षिणा म्हणून देतात.

माबार देशांत शिंपी नाहींत. म्हणजे शिवलेले कपडे अंगांत घालण्याची पद्धत नाहीं. धोतर व उपरण्यावरच काम भागतें. स्वतः राजा देखील उपरण्याशिवाय अंगांत दुसरें वस्त्र घालीत नाहीं. पण उपरण्याचे काठ रत्नांनीं मढवलेले असल्या कारणानें या उपरण्यांची किंमत फार असते. एका उपरण्यानें एकेक शहर विकत घेतां येईल इतकी त्यांची किंमत असते. राजाज्ञेशिवाय एक रत्न देखील राज्या बाहेर जात नाहीं.

या देशांत घोडे अरबस्तानांतून आणलेले मिळतात. घोड्यांसाठीं या देशांतील लोक लक्षावधि रुपये खर्च करतात. या देशांत एक विचित्र रीत आहे. नवरा मेल्यावर बायको नवऱ्याबरोबर सती जाते. नवऱ्याबरोबर सती जाणाऱ्या स्त्रीचा या देशांत फार आदर आहे. या देशांत लोक जेवतांना उजव्या हाताचाच उपयोग करतात. पाणी पितांना भांडें तोंडाला लावीत नाहींत.

कोणी कर्ज घेऊन कर्ज वेळेवर परत केलें नाहीं तर त्याच्या चारी बाजूला कर्ज देणारा एक रेघ ओढतो व कर्ज घेणारा कर्जफेड करीपर्यंत त्या रेघेच्या बाहेर जात नाहीं. स्वतः राजा देखील या नियमाचें पालन करतो. मी स्वतः एकदां एक विचित्र दृश्य पाहिलें.

राजानें एका अरबी व्यापाऱ्याचें कर्ज फेडलें नाहीं. राजा घोड्यावरून जात असतां व्यापाऱ्यानें त्याच्या चारी बाजूला एक रेघ ओढली. राजानें नोकरांकरवीं पैसे मागवून कर्ज फेडलें व नंतर पलीकडे गेला.

या देशांत शकुन पाहून लोक सर्व कामें करतात. विशेष करून प्रवासाला मुहूर्त पाहूनच निघतात. घराबाहेर निघतांना कोणी शिंकला तर पुढें जात नाहींत. दुसऱ्या शिंकेचा आवाज कानीं पडला तर मात्र जायला हरकत नाहीं. तसेंच राहुकाल पाहून कामें करतात. राहुकालांत कोणतेंहि काम करीत नाहींत. हा राहुकाल दररोज निरनिराळ्या वेळीं पडतो. घरांतल्या पालींचा आवाज ऐकून लोक स्थान व वेळेनुसार निरनिराळे अर्थ लावतात.

मार्कोपोलो इ.स. १२७० साली मोटपल्ली नांवाच्या बंदरांत उतरला. त्यावेळीं आंध्र देशांत काकतीय राजघराण्यांतल्या रुद्रमदेवीचें राज्य होतें. तिच्याविषयीं मार्कोपोलो म्हणतो—

"या देशांतील राणी ज्ञानी व विदुषी आहे. पति वारल्याला ५० वर्षें झालीं तरी तिनें दुसरें लग्न केलें नाहीं. हिनें चाळीस वर्षें पतीच्या मागें राज्य केलें. हिच्या राज्यांत धर्म व न्याय उत्तम आहे. प्रजेचें आपल्या राणीवर मातेसारखें प्रेम आहे. राजा व प्रजा यांचें परस्परांशीं इतकें प्रेम इतरत्र दुर्मीळ आहे.

या देशांत हिरे मिळतात. डोंगरांवर पाऊस पडूं लागला कीं नद्या व ओढोळ वाहूं लागतात. पाण्याच्या ओघांत दगडाबरोबर हिरे पण वहात येतात. जगांत फक्त येथेंच हिरे मिळतात. उत्तमोत्तम हिरे राजे महाराजे व सरदार लोक विकत घेतात. कारण सामान्य गरीब लोक हिरे विकत घेऊंच शकत नाहींत.

जगांत सर्वोत्तम अशा शाली या देशांतच तयार होतात. या शाली राण्या मोठ्या हौसेनें विकत घेतात. या देशांत पशु-धन मुबलक आहे. या देशांत जितकीं मोठीं मेंढरें आहेत, तितकीं मोठीं इतर कोणत्याहि देशांत मी पाहिलीं नाहींत.

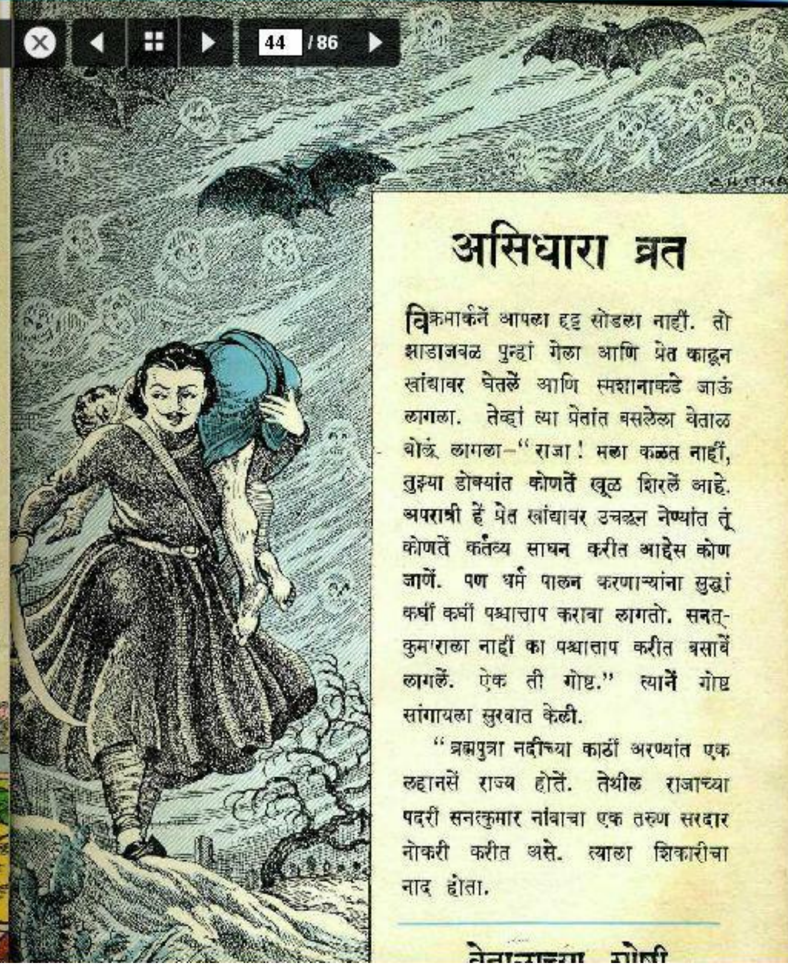

या देशांत लाड नांवाचें एक राज्य आहे. तेथील वैश्य व्यापारांत फार हुशार आहेत. जगांत यांच्या इतके विश्वसनीय व्यापारी मी पाहिले नाहींत. विदेशांतून व्यापारी व्यापारासाठीं आले कीं हे त्यांच्याकडून माल घेतात व त्यांचा माल विकून रास्त किंमत त्यांना देतात. विदेशी व्यापाऱ्यांना या देशांतील व्यापाराचे नियम माहीत असोत कीं नसोत पण या देशांतील व्यापारी त्यांच्याशीं लुच्चेगिरी करीत नाहींत. जी रास्त किंमत असे तीच घेत. विदेशी व्यापारी आनंदानें जें कांहीं देत तें आभार मानून त्यांच्याकडून घेत. हे वैश्य मांस खात नाहींत. दारू पीत नाहींत. हिंसा करीत नाहींत हिंसा करणें हें एक पाप मानलें जातें. हे वैश्य चोळ देशांतून उत्तमोत्तम मोती आणून आपल्या राजाला विकतात. ज्या किंमतीला त्यांनीं मोती विकत घेतलें आहे ती किंमत सांगतात व राजा ठीक दुप्पट किंमत देतो.

भारत देशांत सर्व लोक पान खातात. कुलीन लोकांना याची विशेष संवय असते. पानाबरोबर हे चुना, कापूर वगैरे वस्तूंचें सेवन करतात.

भारतांतले अगदीं टोकाचें राज्य नेच मक्कान आहे. येथें मुसलमानांची वस्ती अधिक आहे. येथें भातशेतीबरोबर गव्हाची शेती देखील होते.

माबार व त्याच्या लगतचा मध्य देश भूखंडांतला सर्वोत्तम भाग आहे. येथील उत्तमोत्तम व वैभवशाली नगरांचें वर्णन करणें माझ्या शक्तीच्या बाहेर आहे. (संपूर्ण)

असिधारा व्रत

विक्रमार्कनें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो झाडाजवळ पुन्हां गेला आणि प्रेत काढून खांद्यावर घेतलें आणि स्मशानाकडे जाऊं लागला. तेव्हां त्या प्रेतांत बसलेला वेताळ बोलूं लागला—"राजा! मला कळत नाहीं, तुझ्या डोक्यांत कोणतें खूळ शिरलें आहे. अपरात्री हें प्रेत खांद्यावर उचलून नेण्यांत तूं कोणतें कर्तव्य साधन करीत आहेस कोण जाणें. पण धर्म पालन करणाऱ्यांना सुद्धां कधीं कधीं पश्चात्ताप करावा लागतो. सनत्कुमाराला नाहीं का पश्चात्ताप करीत बसावें लागलें. ऐक ती गोष्ट." त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

"ब्रह्मपुत्रा नदीच्या काठीं अरण्यांत एक लहानसें राज्य होतें. तेथील राजाच्या पदरीं सनत्कुमार नांवाचा एक तरुण सरदार नोकरी करीत असे. त्याला शिकारीचा नाद होता.

सनत्कुमार ज्या रानांत शिकारीस जात असे त्या रानांत नागा जातीच्या लोकांची वस्ती होती. ती वस्ती वसुवर्मा नांवाच्या एका जहागीरदाराच्या जहागिरींत होती. वसुवर्मा व सनत्कुमार यांची शिकारीच्या वेळीं नेहमीं भेट होई. हळूहळू त्यांची छान मैत्री जमली.

एकदां सनत्कुमार शिकारीसाठीं गेला असतां एका नागा वस्तींत येऊन पोंचला.

सनत्कुमारला एक नागाकन्या मेंढरें चरायला येऊन गेली असतां रानांत दिसली. तिची वेशभूषा रानटी असली तरी तिचें रूप लावण्य पाहून सनत्कुमार चकित झाला. "हें रानटी फूल देखील किती सुंदर आहे!"

तो घोड्यावरून उतरला व ती झाडाखालीं फुलें ओवीत बसली होती तेथें येऊन उभा राहिला. तिनें त्याच्याकडे निर्भीडपणें डोकें वर करून पाहिलें. दोघांची दृष्टादृष्ट झाली. ती कांहीं बोलली नाहीं.

परंतु सनत्कुमारानें तिला प्रेमळ आवाजांत तिचें नांव विचारलें. तिनें एकाच शब्दांत उत्तर दिलें–"नागिण!"

थोड्या वेळानें दोघांचें पुष्कळ मोकळेपणानें बोलणें झालें. तिनें नागलोकांना राज्याचे अधिकारी कसा त्रास देतात याचें वर्णन करून सांगितलें.

सनत्कुमारला तें सर्व ऐकून आश्चर्य वाटलें. तो म्हणाला–"तूं बाई माणूस! अजून वयानें लहान दिसतेस. या सर्व गोष्टींची काळजी थोरा मोठ्यांनीं करावयाची असते." नागिणीनें त्याचें कांहीं उत्तर दिलें नाहीं.

आतां नागिणीला भेटण्यासाठींच सनत्कुमार त्या रानांत पुन्हां पुन्हां येऊं लागला. शिकारीपेक्षां नागिणीशीं गप्पा मारण्यांत त्याला जास्त मजा वाटूं लागली.

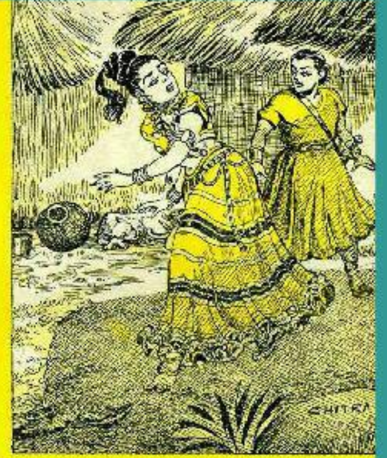
एके दिवशीं नागिणीनें सनत्कुमाराला सहज विचारलें–"आमचा राजा म्हणें, आमचीं सर्व शेतें आमच्या हातांतून हिसकावून घेणार आहे आणि आम्हांला या रानांतून बाहेर हांकलून देणार आहे?"

"पण तुला या गोष्टीच्या उठाठेवी कशाला? हीं थोरांमोठ्यांचीं कामें आहेत." सनत्कुमार म्हणाला.

"आमचे वाडवडील याच रानांत रहात आले. त्यांनीं रानें कापून शेती करायला सुरवात केली. गाई गुरें पाळलीं. पण राजाला हें आमचें सुख पहावत नाहींसें दिसतें. त्यानें आम्हांला एक दिडकी देखील दिली नाहीं. आम्हींच आपल्या मेहनतीनें शेताची मशागत करून ही वस्ती वसविली. पिढ्यान् पिढ्या येथें आम्हीं रहात आलों. आतां येथून आम्ही कां निघून जावें?" नागिणीनें आवेशांत येऊन उत्तर दिलें.

ही नागा पोर गांवढळ नसून पुष्कळ पोक्त दिसते आहे. मनांतल्या मनांत तिचें कौतुक करीत त्यानें तिचा हात धरला आणि म्हणाला–"नागिणी, तुझ्या....!"

तो जास्त बोलूंच शकला नाहीं. नागीणच ती. एका झटक्यांत तिनें हात सोडवून घेतला आणि निघून गेली. सनत्कुमारला वाटलें कीं या अति प्रसंगामुळें तिला राग आला असावा. पुन्हां कित्येक दिवस त्या रानांत जायला त्याचें मन धजेना.

पुढें कांहीं दिवस त्याला राज्याच्या कामामुळें तो नागा वस्तीकडे फिरकूं शकला नाहीं. सुमारें तीन महिने लोटल्यावर त्याला दरबाराची आज्ञा झाली कीं वसुवर्मांच्या मदतीला जावें.

नागा लोकांनीं वस्ती सोडून जायचें नाकारल्यामुळें वसुवर्माला त्यांच्या विरुद्ध शस्त्र उचलण्याशिवाय दुसरा उपाय उरला

नाहीं. त्याच्या मदतीस जाण्यासाठीं सनत्कुमारची नेमणूक झाली. वसुवर्मानें आपलें सर्व सैन्य त्याच्या हाताखालीं नागा-वस्ती काबीज करण्यासाठीं पाठविलें.

सनत्कुमारला हें एक असिधारा व्रत वाटलें. वसुवर्माच्या सैन्याचा सेनापति म्हणून त्याला आपल्या कर्तव्याचें पालन करणें भाग होतें. तिकडे त्याचें नागिणीवर प्रेम होतें. धर्म व प्रेम दोन्ही निभावून नेणें सोपें काम नव्हतें.

नागा जातींत दोघे शत्रूला फितूर झाले होते. नागा लोकांनीं त्या दोघांना एका झोंपडींत ढकलून झोंपडीला आग लावून दिली. या जाळपोळींत वसुवर्माचे चार सहा अधिकारी ठार झाले. सुदैवानें दोघे फितूर नागा वेळींच झोंपडींतून निसटून पळून गेले.

सनत्कुमार त्यांच्या रक्षणासाठीं सैन्य घेऊन आला. त्यावेळीं नागावस्तींत फक्त बायका व मुलें होतीं. सर्व पुरुष पळून गेले होते. परंतु, दोघां फितुर नागा लोकांच्या मदतीनें त्यानें पळून गेलेल्या नागा लोकांना घेरलें. त्यानें नागा लोकांना संबोधून म्हटलें– "तुम्ही बऱ्या बोलानें आपल्या बायका मुलांना घेऊन निघून जायला तयार आहां कीं तुम्हांला धक्के मारून काढल्यावर जाणार आहां!"

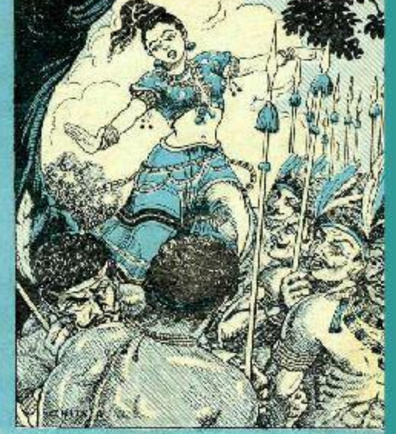
"आमच्या वाडवडिलांनीं काबाडकष्ट करून ह्या शेतांची मशागत केली. आम्ही आपल्या बायका पोरांना घेऊन कोठें जायचें! जिवांत जीव असे पर्यंत आम्ही येथून हलणार नाहीं!" एका नागा नायकानें उत्तर दिलें.

"ठीक आहे! मग तुमच्या प्रेतांवर चालूनच आम्हांला पुढें जावें लागणार आहे." असें सांगून सनत्कुमारानें आपल्या सैनिकांना हल्ला करण्यास हुकूम दिला. लष्करी शिक्षण मिळालेल्या सैनिकांसमोर रानटी नागा लोक कितीवेळ टिकाव धरून राहणार? त्यांची पीछे हाट होऊं लागली. कांहीं लोक पळून जाऊं लागले.

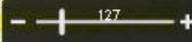
इतक्यांत एक स्त्री झाडावरून उडी मारून पळून जाणाऱ्या नागालोकांस म्हणाली–"पुरुषांसारखे पुरुष आणि पळून काय जातां? बांगड्या भरा हातांत म्हणजे आम्ही बायका भालाबरछी घेऊन येऊं. तुमच्या वाडवडिलांनीं स्वतःचें रक्त आटवून आणि अंगाचा घाम गाळून हीं शेतें तुम्हांला दिलीं. याच शेतांवर तुमचा हा देह तुम्ही पोसलांत आणि आज प्राणभयानें आपल्या या मातेला सोडून जायला तुम्हांला लाज नाहीं वाटत?"

तिची ती आरोळी ऐकून नागालोक मागें फिरले. सनत्कुमारानें त्या तरुणीस ओळखलें. ती त्याची प्रेयसी नागीण होती. नागा सैन्याचें नायकत्व ती करीत होती व वसुवर्माच्या सैन्याचें सनत्कुमार करीत होता. ज्या प्रसंगाची त्यानें स्वप्नांत देखील कल्पना केली नव्हती तीच दत्त म्हणून समोर उभा होता.

नागा सैन्यानें सनत्कुमाराच्या सैन्याचा पहिला मारा परतवला. थोडा वेळ वाटलें कीं सनत्कुमाराची पीछेहाट होणार. नागिणीनें

देखी हातांत भाला घेऊन सनत्कुमाराच्या अनेक सैनिकांना जमिनीवर लोळविलें. सनत्कुमार तिच्या शौर्याचें कौतुक करीत कांहीं वेळ जागच्या जागीं स्तब्ध उभा राहिला. परंतु त्याला क्षत्रीय धर्माचें पालन करावयाचें होतें. नागीण जोंपर्यंत युद्ध करीत आहे तोंपर्यंत नागा लोकांना वश करून घेणें अशक्य आहे हें ओळखून त्यानें एक तीर नागिणीला मारला. तो ठीक तिच्या छातीला लागला व ती मूर्छित होऊन जमिनीवर पडली. तिला पडलेली पाहून नागा लोकांचा धीर सुटला व ते पळून गेले.

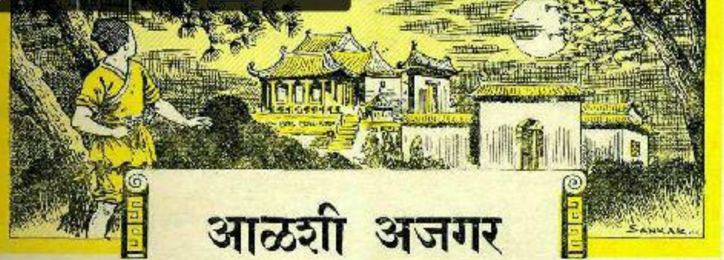

सनत्कुमार दुःख वेग आवरूं शकला नाहीं. तो धांवत गेला आणि आपल्या प्रेमिकेचें डोकें त्यानें आपल्या मांडीवर घेतलें. तिनें फक्त एकदांच त्याच्याकडे डोळे उघडून पाहिलें आणि प्राण सोडला. सनत्कुमाराला आपली चूक कळली. आपण न्यायबुद्धि सोडून एका अत्याचारी सरदाराच्या वतीनें लढलों व त्यांत क्षत्रियधर्माचें पालन करीत आहों असें मानलें. अविचारानें आपण आपल्या हातानें आपल्या निरपराध शूर प्रेयसीचा वध केला.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून विचारलें—"राजा! मला आश्चर्य वाटतें, आपल्या प्रेयसीला ओळखून देखील त्यानें तिचा असा वध कां करावा? धर्मपालनाच्या नांवाखालीं त्यानें प्रेमाचा असा अपमान कां केला? उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे.

विक्रमार्क म्हणाला—"प्रत्येक माणसाचा धर्म तो ज्या समाजांत राहातो त्या समाजाच्या नियमाप्रमाणें निर्णीत होतो. सनत्कुमाराला त्या समाजधर्माचें पालन करावें लागलें. त्या धर्माचें पालन करीत असतां स्वतः त्याची प्रेमिका आडवी आली तरी तो धर्मच्युत झाला नाहीं. त्यांत त्याचा थोरपणाच दिसतो. त्यानें आपल्या प्रेमिकेचा वध केला पण त्याचें त्याला दुःख वाटलें. तिला बेशुद्ध स्थितींत सोडून तो निघून गेला असता तर त्याचें प्रेम खोटें होतें असें मी म्हटलें असतें. पण त्यानें हळुवारपणें आपल्या प्रेयसीचें डोकें आपल्या मांडीवर ठेवून घेतलें. अशा तऱ्हेनें प्रेम व धर्म दोन्हींचा निभाव करण्यासाठीं तो झटला."

राजाचें मौन भंग झाल्याबरोबर वेताळ प्रेतासह नाहींसा झाला आणि झाडाच्या फांदीला जाऊन लटकूं लागला. (कल्पित)

आळशी अजगर

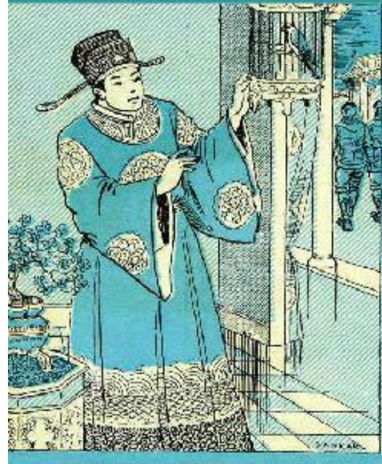
[मागील अंकावरून पुढें चालू]

सूचौ नगरांत आळशी अजगराला अट्टल चोर म्हणून प्रसिद्धी मिळाली. नगराचा नायक चांग यानें त्याला बोलावून विचारलें—"तूं पटाईत चोर आहेस तर!"

तो म्हणाला—"मी चोर नाहीं. मी कधीं चोरी केली नाहीं. मग पटाईत चोर कसा होईन. मला कित्येक कला अवगत आहेत. त्यांचें प्रदर्शन करून मी लोकांचें मनोरंजन करतों. आपली आज्ञा असेल तर मी आपली कला आपणांस दाखवूं शकेन."

तें ऐकून चांग खूष झाला. त्याला चोर म्हणून पकडण्याच्या भानगडींत पडण्यापेक्षां त्याचीच मदत घ्यावी म्हणजे कोणताहि त्रास होणार नाहीं. तो आळशी अजगराला म्हणाला—"तूं चोरी करण्यांत पटाईत आहेस हें मला चांगलें माहीत आहे. मी तुला शिक्षा करीत नाहीं. उलट तुझ्या कौशल्याचें कौतुक करतों. हा पोपट आहे ना? आज रात्रीं तो चोरून घेऊन जा आणि उद्यां सकाळीं पुन्हां मला आणून दे." आळशी अजगरानें लवून मुजरा करून निघून गेला.

चांगनें पोपटाच्या पिंजऱ्याजवळ दोघां सशस्त्र पाहारेकऱ्यांना पाहाऱ्यावर नेमलें आणि बजावून सांगितलें—"रात्रभर जर का तुम्ही येथून हाललांत तर उद्यां दोघांची चामडी लोळवीन." दोघां पाहारेकऱ्यांनीं रात्र जागून काढली. पहाटे आळशी अजगर चांगच्या खोलीच्या छपराला भोंक पाडून आंत शिरला. तेथें त्याला चांगचे कपडे दिसले. ते चटकन अंगांत घालून दिवा लावून तो पुढें आला. दिव्याचा उजेड तोंडावर पडणार नाहीं अशा तऱ्हेनें उभा राहून

चांगच्या आवाजांत त्यानें आज्ञा केली—"उजाडूं लागलें आहे. आतां पाहऱ्याची गरज नाहीं जा घरीं." इकडे पाहारेकऱ्यांनीं पाठ फिरविली आणि अजगरानें पिंजरा लांबविला.

पाहरेकरी रात्रभर जागून दमून गेले होते. आज्ञा करणारा चांग आहे कीं कोणी दुसरा हें देखील त्यांना कळलें नाहीं. "घरीं जा!" अशी आज्ञा होतांच ते निघून गेले.

उजाडल्यावर चांग पोपटाच्या पिंजऱ्याकडे आला. पण पिंजरा नाहींसा झालेला पाहून त्यानें त्यांना बोलावून आणायला नोकराला पाठविलें. आल्यावर विचारलें—"पहारा सोडून कोठें गेलां होतां?"

ते म्हणाले—"हुजूर आपणच तर "घरीं जा!" म्हणून आज्ञा केलीत! आणि पोपट उचलून नेलात."

"कोणी मी उचलून नेला कीं माझें भूत? काय शुद्धीवर आहां का दारू पिऊन आलां आहांत?" चांगनें दरडावून विचारलें.

त्यानें सारें घर हुडकून पाहिलें पण पोपटाचा पिंजरा दिसला नाहीं. छपराला पडलेलें भोंक मात्र दिसलें व त्याचे कपडे पण नाहींसे झालेले दिसले. थोड्या वेळानें आळशी अजगरानें स्वत: येऊन पोपटाचा पिंजरा परत केला. चांगनें त्याच्या कौशल्याची मुक्त कंठानें प्रशंसा करून त्याला पुष्कळ बक्षीस दिलें.

* * *

एकदां एक जुगारी एक हजार तोळे चांदी जुगारींत जिंकून घरीं चालला होता. वाटेंत त्याला आळशी अजगर भेटला. त्याला तो म्हणाला—"आज मी ही चांदी उशाखालीं ठेवून झोंपतों. तूं ती चोरी करून नेलीस तर मी मेजवानी देईन, चोरी करूं शकला नाहींस तर तूं दिली पाहिजेस.' आळशी अजगरानें पैज कबूल केली.

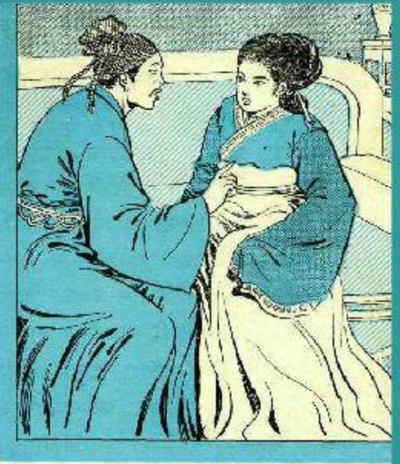
जुगाऱ्यानें घरीं जाऊन बायकोला सांगितलें कीं मी पुष्कळ चांदी जिंकून घेऊन आलों आहें. निजतांना त्यानें आळशी अजगराशीं लावलेल्या पैजेची गोष्ट देखील बायकोला सांगितली. दोघांनीं रात्रभर झोंपायचें नाहीं असें परस्परांना बजावून सांगितलें. त्याचें बोलणें बाहेर उभा राहून आळशी अजगर ऐकत होता.

दोघें जागत राहिले तर चोरी करणें अशक्य म्हणून त्यानें एक उपाय केला. तो सैंपाक घरांत गेला आणि त्यानें कांहीं तरी चावून खात असल्यासारखा आवाज काढला.

आवाज ऐकून बायको उठली. म्हणाली—"मांजर शिरलें आहे वाटतें सैंपाक घरांत? कोंबडीचें मांस ठेवलें आहे आंत?" असें म्हणत ती पळतच सैंपाक घरांत गेली.

इकडे आळशी अजगर सैंपाक घरांतून बाहेर पळून गेला आणि विहिरींत एक मोठा दगड टाकला. त्याबरोबर मोठा आवाज झाला.

जुगाऱ्याला वाटलें मांजराला मारायला म्हणून बायको बाहेर गेली आणि बहुतेक

विहिरींत पडली. म्हणून तो बाहेर गेला. तेवढ्यांत आळशी अजगरानें उशीखालची चांदी लांबविली.

मांसाला मांजरी शिवली देखील नाहीं या गोष्टीची खात्री करून आश्चर्य करीत बायको परत झोंपायच्या खोलींत आली. जुगारी सुद्धां विहिरींत कोणी पडलें नाहीं याची खात्री करून घेऊन परत आला. पण पाहतात तर उशी सरकलेली व उशीखालची चांदी नाहींशी झालेली.

डोळ्यांत तेल घालून दोघे जागत असतां आळशी अजगरानें दोघांच्या हातावर तुरी

दिली. दोघे आळशी अजगराच्या कौशल्याचीं प्रशंसा करीत झोंपले.

दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच आळशी अजगरानें चांदी आणून दिली व वचन दिल्या प्रमाणें मेजवानी द्यायला सांगितलें. मेजवानी ठरली एका खानावळींतून पंच-पक्वान्नांचीं जेवणें मागविण्यांत आलीं. जेवणें घेऊन यायची जबाबदारी आळशी अजगरानें स्वतःवरच घेतली. स्वतः खानावळवाला जेवणें घेऊन बरोबर आला. सर्व जेवायला बसलीं. जेवतांना रात्रीच्या गमती आठवून सर्व हंसत होतीं. खानावळवाल्यानें हंसण्याचें कारण ऐकून म्हटलें–"आळशी अजगरा! तुझ्या चोरी करण्याच्या कौशल्याच्या मी अनेक गोष्टी ऐकल्या आहेत पण त्यांपैकीं एकीवर हि माझा विश्वास बसत नाहीं. टेबलावर ही दारूची सुरई तुला दिसते आहे. रात्रीच्या रात्रीं तूं ती नाहींशी केलीस तर मी तुला मेजवानी देईन" आळशी अजगरानें स्मित करून नुसतें "ठीक आहे!" म्हटलें.

"पण दरवाजे व खिडक्यांना हात लावत कामा नये. फक्त ही सुरई नाहींशी झाली पाहिजे. पाहतों तुझें कौशल्य!" खानावळवाला म्हणाला.

"ठीक आहे! ठीक आहे!" म्हणत आळशी अजगर निघून गेला.

त्या दिवशीं खानावळवाल्यानें सर्व दरवाजे व खिडक्या घट्ट बंद करून टाकल्या. आळशी अजगराला आंत यायला एकहि वाट नाहीं या गोष्टीची खात्री करून घेऊन त्यानें बांकावर दिवा लावून ठेवला व पहारा देत जागत शेजारीं बसला. रात्रीं बारा वाजेपर्यंत खुट्ट सुद्धां झालें नाहीं. आळशी अजगर आतां काय येतो! आंत यायला मार्ग असेल तर ना? असा विचार करीत बांकावरच तो थोडा आडवा झाला. एका मिनिटांत छान झोंप लागली व तो घोरूं लागला. आळशी अजगर संधीची वाट पहात बाहेर उभा होता. घोरण्याचा आवाज ऐकूं आल्यावर त्यानें सैंपाकघरांतल्या मोरीजवळचें भोंक जर मोठें केलें आणि आंत शिरला. धोतऱ्याच्या फुलासारखेंच एका जातीचें फूल बरोबर घेऊन तो गेला होता. तें फूल खानावळवाल्याच्या नाकाजवळ नेऊन त्याला तें हुंगवलें आणि खानावळवाला बेशुद्ध झाल्यावर अलगद सुरई उचलून घेऊन निघून गेला. मोरीजवळच्या विटा पुन्हां जशाच्या तशा बसवून त्यानें तेथून पाय काढला.

खानावळवाला उठला तेव्हां दिवा छान जळत होता. खोलींत छान उजेड पण होता. परंतु सुरई मात्र त्याला दिसली नाहीं. दरवाजे व खिडक्या आंतून बंद होत्या. तरी सुरई नाहींशी कशी झाली हें त्याला कळेना. आळशी अजगराला जादू मंत्र देखील माहिती असावा. दुसऱ्या दिवशीं आळशी अजगरानें सुरई आणून दिली तेव्हां वचन दिल्याप्रमाणें खानावळवाल्यानें त्याला मेजवानी दिली.

*   *   *

एका गांवीं एक न्यायाधीश रहात असे. तो फार श्रीमंत होता. सर्व पैसा त्यानें लबाडी व लुच्चेगिरीनें मिळविला होता. आळशी अजगराच्या मित्रमंडळींनीं त्याला येऊन सांगितलें कीं यानें लबाडीनें पैसे मिळविले आहेत तर लबाडीनेंच याला लुबाडलें देखील पाहिजे. आळशी अजगरानें ती जबाबदारी स्वतःवर घेतली.

एके दिवशीं रात्रीं तो त्या गांवांत गेला आणि न्यायाधिशाच्या कोठडींत शिरला. एका लहानशा पिंपांत त्यानें दोनशें तोळे सोनें काढून घेतलें. त्यानें चोरी केली आहे हें कळावें म्हणून त्यानें भिंतीवर पिंपाचें चित्र काढून ठेवलें. नंतर पिंप घेऊन तो पसार झाला.

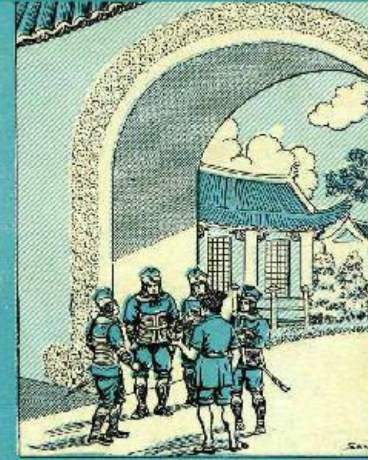
दोन तीन दिवसांनीं न्यायाधीश आपल्या कोठडींत जाऊन पाहतो तों भिंतीवर त्याला एक पिंपाचें चित्र दिसलें. हें काय गौड-बंगाल आहे, त्यानें विचार केला. जरा लक्ष पूर्वक पाहिलें तर एक पिंप नाहींसें झालेलें. आणखी थोड्या वेळानें दोनशें सुवर्ण मुद्रा नाहींशा झालेल्या त्याला दिसल्या. आळशी अजगराशिवाय दुसऱ्या कोणाचें हें काम नाहीं असें त्यानें अनुमान लावलें.

त्यानें कोतवालाला बोलावणें पाठविलें आणि म्हणाला—"आळशी अजगराला धरून घेऊन ये आणि माझ्यासमोर हजर कर !" कोतवाल म्हणाला—"हुजूर! त्याच्या वाटेला न जाण्यांतच शहाणपण आहे. त्याला पकडणें एकतर कठीण व पकडलें तर आपल्यालाच त्रास सोसावा लागेल."

"तें कांहीं नाहीं. माझी आज्ञा आहे. त्याला धरून घेऊन ये! नाहींतर तुलाच शिक्षा करीन. तुम्ही सर्व कोतवाल शिपाई चोरांना सामील झालेले दिसतां." न्याया-धिशानें दरडावून सांगितलें.

बिचारा कोतवाल तरी काय करणार दोघां तिघां शिपायांना बरोबर घेऊन तो सूचौ नगराच्या पश्चिम द्वाराजवळ गेला. आळशी अजगर तेथेंच त्याला भेटला. कोतवालानें न्यायाधिशानें दिलेली धमकी त्याला सांगितली. आळशी अजगर म्हणाला—"सोनें माझ्याकडे नाहीं. तुझ्या घरासमोरच्या अंगणांत मी तें पुरून ठेवलें आहे. रात्रीं तूं खुशाल घरीं जाऊन झोंप. मी न्यायाधिशाच्या समाचाराला जातों. मला पकडण्याचा विचार त्यानें सोडला नाहीं तर मी नांवाचा 'आळशी अजगर' नाहीं."

त्या दिवशीं आळशी अजगर पुन्हां न्यायाधिशच्या घरीं गेला. त्याला दोन

बायका होत्या. एक बायको एकटी झोंपली होती. आळशी अजगरानें तिच्या केसांची एक बट कातरून काढून घेतली. ती बट न्यायाधिशाच्या मुद्रा ठेवण्याच्या पेटींत नेऊन ठेवली आणि पुन्हां पिंपाचें चित्र भिंतीवर काढून निघून गेला.

न्यायाधिशाची बायको सकाळीं उठून पहाते तों तिची एक बट कातरलेली. आर-शांत तोंड कसें विद्रूप दिसत होतें. ती जोरानें ओरडली. न्यायाधीश धांवतच आला, काय भानगड आहे पहायला. बायकोचें तें रूप पाहून तो ओरडला—"पाहातों, हें कोणाचें

काम आहे तें. गुलामाची चामडी लोळविली नाहीं तर मी न्यायाधीश नाहीं." असें म्हणत तो एक हुकूम काढण्यासाठीं आपल्या दप्तराच्या पेटीजवळ गेला. त्यानें सही खालीं आपली मुद्रा लावण्यासाठीं पेटी उघडली. पेटीला कुलूप लावलेलें होतें. निदान या पेटीला तरी चोराचा हात लागलेला दिसत नाहीं असा विचार करीत त्यानें आपली मुद्रा काढली. पण तिच्या खालीं केसांची बट पाहून तो थक्क झाला. त्याच्या पोटांत धस्स झालें. ज्यानें ही बट कापली आहे तो गळासुद्धां सहजीं कापूं शकला असता. ज्यानें पेटी उघडून ही बट मुद्रे खालीं ठेवली आहे तो मुद्रा देखील उचलून घेऊं शकला असता. अशा माणसाशीं वैर करणें शहाणपणाचें होणार नाहीं. त्यानें कोतवालाला बोलावून सांगितलें कीं आळशी अजगराला धरण्याची गरज नाहीं. कोतवालानें विचार केला कीं आळशी अजगराला धरलें नाहीं हें बरें केलें. कारण त्यानें सांगितल्याप्रमाणें खरोखरच कोतवालाला घरच्या अंगणांत सोनें पुरलेलें मिळालें.

* * *

दुसऱ्या एका गांवीं असाच एक अत्याचारी काजी रहात असे. त्यानें पुष्कळ अत्याचार केले होते म्हणून चवकशीसाठीं दुसऱ्या एका अधिकाऱ्याला पाठविण्यांत आलें होतें.

त्या काजीनें आळशी अजगराकडे निरोप पाठवून त्याला पुष्कळ बक्षीस देऊन या संकटांतून कांहींतरी मार्ग काढण्यास विनंति केली. तो म्हणाला—"त्या अधिकाऱ्याची मुद्रा जर चोरी करून घेऊन गेलास तर त्याची नोकरीच जाईल व माझी सुटका होईल. मी तुला निराळें बक्षीस पण देईन."

"ठीक आहे, हुजूर! मी ती मुद्रा उद्यां आणून देतों!" आळशी अजगर म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशा सकाळीं आळशी अजगरानें मुद्रा आणून दिली व काजीनें वचन दिल्याप्रमाणें त्याला बक्षीस दिलें. आळशी अजगरानें त्याला विचारलें—"ही मुद्रा घेऊन तुम्ही काय करणार?"

तो म्हणाला—"मी स्वतःजवळ जपून ठेवीन. ती माझ्याजवळ असेपर्यंत माझ्याविरुद्ध त्याला कांहीं करतां येणार नाहीं."

आळशी अजगर म्हणाला—"माझा सल्ला ऐकून घ्या. तो अधिकारी फार हुशार आहे. त्याच्याकडे ही मुद्रा पाठवून द्या आणि सांगून पाठवा कीं एका चोरानें ती लांबविली होती. आपल्या शिपायांनीं त्याला पकडून त्याच्याकडून ती काढून घेतली. पण चोर निसटून पळून गेला."

"वा रे वा! त्याच्या हातांत ही मुद्रा पडली तर तो मला सोडील वाटलें होय तुला? मुद्रेची काळजी तुला कशाला? तूं चालू लाग." काजी म्हणाला.

आळशी अजगर कांहीं बोलल्या शिवाय निघून गेला. आपली मुद्रा चोरीला गेल्याची गोष्ट त्या अधिकाऱ्याला कळल्यावर त्याला काजीचाच संशय आला. ह्यानेंच ही पळविली असणार असें त्यानें अनुमान लावलें.

त्यानें तब्येत बरी नसल्याचें सोंग केलें व चवकशीचें काम तहकूब केलें.

काजी मनांतल्या मनांत हंसून म्हणाला– "मला कळतो हा आजार! बच्चू आतां माझ्या मुठींत आहे. कोठें जातो पाहातों. इतका मोठा अधिकारी आजारी पडल्यावर त्याला आपण भेटायला गेलों नाहीं तर आरोप येईल असा विचार करून काजी अधिकाऱ्याला भेटायला गेला.

त्या अधिकाऱ्यानें त्याला बराच वेळ गप्पा मारीत बसवून घेतलें. त्याला खूप दारूप्यायला दिली. इतक्यांत नोकर ओरडत आले–" मालक, सैंपाकघरांत आग लागली आहे!"

त्या अधिकाऱ्यानें मुद्रा ठेवण्याची पेटी त्या काजीला देत म्हटलें–" कांहीं दिवस ही पेटी आपणांकडे संभाळून ठेवा आणि आग विझवायला कोणाला तरी पाठवून द्या."

काजी ती पेटी घेऊन आपल्या घरीं गेला. त्याच्या नोकरांनीं येऊन आग विझविली. नंतर अधिकाऱ्यानें काजीकडे निरोप पाठविला कीं माझी पेटी पाठवून द्यावी, म्हणजे चवकशीचें काम सुरू करतां येईल.

काजीला पेंच पडला. आतां रिकामी पेटी पाठविली तर आपणच मुद्रा चोरून घेतल्याचा आरोप आपल्यावर लागेल. म्हणून त्यानें पेटींत मुद्रा ठेवून पेटी पाठवून दिली.

चवकशीचें काम पुरें करून तो अधिकारी राजधानीला परत गेला. त्यानें आपल्या अहवालांत काजीवरचे सर्व अपराध साबीत झाल्याचें लिहिलें होतें. त्या बरोबर मुद्रा कशी चोरीला गेली व कशी चालून परत आली हें देखील लिहिलें होतें.

काजीला कठोर कारावासाची शिक्षा झाली. आळशी अजगराचा सल्ला त्यानें मानला असता तर तो पार सुटला असता.

गलिव्हरच्या सफरी

पुस्तकें वाचण्यासाठीं विशेष व्यवस्था करण्यांत आली. एक ओळ वाचण्यासाठीं मला एका टोंका-पासून दुसऱ्या टोंकापर्यंत चालावें लागे.

एकदां मी न्हाव्याकडून राजाच्या डोक्यांतला एक केस मागून घेतला. त्या एका केसाचा एक मोठा कंगवा तयार झाला. त्या केसाची जाडी कंगव्या-च्या दांत्यांसारखी होती.

राणीच्या केसांनीं मी एक खुर्चीच विणून घेतली. मी राणीचा आदर करीत असें. म्हणून राणीच्या केसांनीं विणलेल्या खुर्चीवर मी बसलों नाहीं.

मला पियानो छान वाजवतां येतो, असें सांगून मी साहस करून राजाचा पियानो वाजविला. दोन वांबूंच्या काठ्यांना उंदरांचें चामडें बांधून पियानोच्या पट्यांवर दाणदाण आपटीत इकडून तिकडे धांवत असें. तें संगीत ऐकून मला व राजा-राणीला आश्चर्य वाटे.

एकदां राजा सपरिवार समुद्रकांठीं वन भोजनासाठीं म्हणून गेला. मला देखील एका खोलीवजा पेटींत घालून माझी आया बरोबर घेऊन निघाली.

माझी पेटी एका खडकावर ठेवून माझी आया गंमत पहायला गेली.

पुष्कळ वेळ झाला, पण ती कांहीं आली नाहीं. मी आपला पेटींत बंद, पिंजऱ्यांत पडलेल्या उंदरासारखा आंतल्या आंत फिरत होतों.

परंतु अचानक एक मोठें वादळ आल्यासारखें मला वाटलें व हां हां म्हणतां माझी पेटी हवेंत उडूं लागली. माझी तर घाबरगुंडीच उडून गेली.

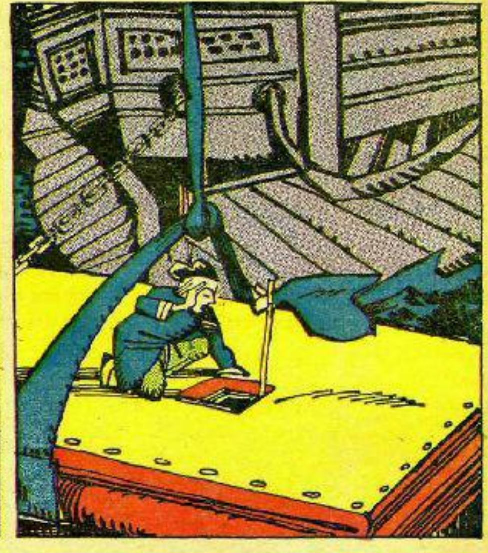
माझी पेटी आकाशांत पुष्कळ वर उडत होती. एकाएकीं ती समुद्रांत जाऊन पडली. सुदैवानें ती बुडाली नाहीं. पाण्यावर तरंगूं लागली.

मी विचार केला, याच वेळीं इकडून एखादें जहाज जात नसेल कशावरून? मी आपला सदरा फाडून त्याचा झेंडा केला.

पेटींतून तो झेंडा बाहेर काढून मी बसून राहिलों. इतक्यांत माझी पेटी कोणीतरी ओढीत असल्याचा भास मला झाला.

आपल्या देशांतल्या जहाजवाल्यांनींच समुद्रांत एक पेटी व तीवर झेंडा पाहून मला वर काढलें. त्यांना वाटलें, कोणीतरी मला ही शिक्षा दिली असावी.

मी आपल्या प्रवासाचें वर्णन केलें. पण कोणाचा विश्वासच बसेना माझ्या बोलण्यावर शेवटीं मीं राणीची चाका एवढी अंगठी व करवतीसारखा कंगवा वगैरे वस्तू दाखविल्या तेव्हां त्यांना खरें वाटलें. तोंपर्यंत त्यांना वाटत होतें कीं मी जुलत्या थापा मारीत आहें.

माझ्या डोळ्यांना पर्वताकार लोक पाहण्याची संवय झाली असल्यानें आपल्याच देशांतील लोक मला लिलीपुटचे निवासी वाटूं लागले.

संवयी प्रमाणें मी फार मोठ्यानें बोलत असें. म्हणून माझी मित्र मंडळी देखील कानावर हात ठेवून म्हणत, "हळू बोल बाबा!"

असो, देवाच्या दयेनें मीं सुखरूप स्वदेशीं पोंचलों आहें. बायकामुलांना भेटल्यावर मला किती आनंद झाला. मी त्यांना वचन दिलें कीं आतां देशाच्या बाहेर कधीं पाऊल टाकणार नाहीं. (संपूर्ण)

म्हाताऱ्याची बायको

फार पूर्वीं तुर्कस्तानांत एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असे. त्याला एकुलता एक मुलगा होता. मुलाचें वय लग्नायोग्य झाल्यावर आईवडिलांनीं पुष्कळ स्थळें पाहिलीं. पण मनाजोगतें एक देखील स्थळ मिळालें नाहीं.

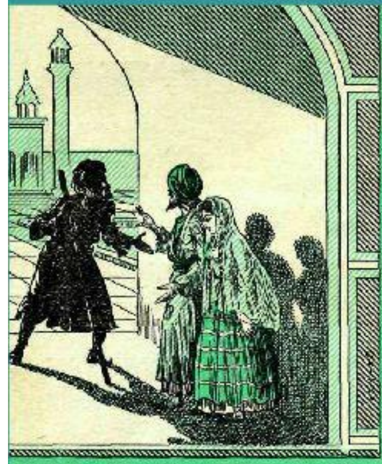
त्या श्रीमंत गृहस्थाच्या घरापासून थोड्या अंतरावर एका गरीब लाकूडतोड्याचें घर होतें. आपल्या गरीब कुटुंबाच्या पोटापाण्या-साठीं लाकडें फोडणें हा एकच धंदा त्याला माहीत होता. त्याला एक सुंदर मुलगी होती. तिचें वय देखील लग्नायोग्य झालें होतें.

एकदां त्या गरीबाच्या घरीं त्या श्रीमंत गृहस्थाची बायको गेली असतां तिची नजर त्या सुंदर मुलीवर पडली व तिनें तिला सून करून घेण्याचें आपल्या मनाशीं ठरविलें. ती लाकूडतोड्याच्या बायकोला म्हणाली—"मी आपल्या मुलाकरितां कित्येक मुली पाहिल्या, पण तुझ्या मुलीसारखी मुलगी मला कोठें आढळली नाहीं. तूं कबुली दिलीस तर तुझ्या मुलीला सून करून घेईन."

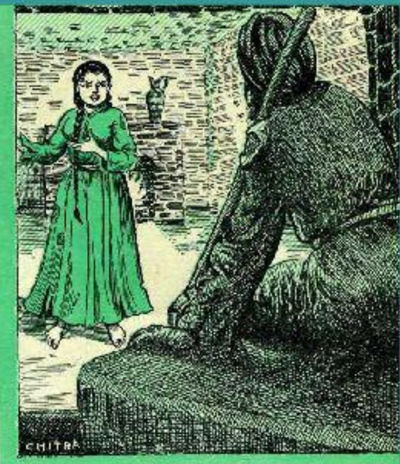
तें ऐकून लाकूडतोड्याच्या बायकोचा स्वतःच्या कानावरच विश्वास बसेना. ती एवढेंच म्हणाली—"अल्लाची मेहेरबानी असेल तसेंच सर्व होतें!" त्या श्रीमंत बाईनें आपल्या बोटांतील अंगठी काढून मुलीच्या बोटांत घातली व म्हणाली—"हा संबंध ठरला!" ती घरीं गेली आणि आपल्या मुलाला घडलेली हकीगत सांगून म्हणाली—"अगदीं तुझ्या जोगी मुलगी आहे बघ!"

लाकूडतोड्या संध्याकाळीं घरीं आला तेव्हां त्याच्या बायकोनें मुलीचें लग्न त्या श्रीमंत गृहस्थाच्या मुलीशीं ठरल्याची गोष्ट सांगितली. लाकूडतोड्या तें ऐकून म्हणाला—"सर्व त्या अल्लाची मेहरबानी आहे."

श्री वा. गो. देशपांडे

पण दैवाला तो संबंध पसंत नव्हता कीं काय कोण जाणें, लग्न मोडलें. शेजारपाजारच्या बायकांनीं त्या श्रीमंत बाईची थट्टा केली—"कोठें तुम्ही आणि कोठें तो लाकूडतोड्या ! पायाची वहाण पायांतच राहालेली बरी ! नुसतें सुंदर तोंड पाहून तूं भाळलीस, कुळ गोत्र कांहीं पाहायला हवें कीं नाहीं. हा संबंध जन्माचा आहे."

तें ऐकून श्रीमंत बाईनें विचार केला, थोडी घाई केली मी. त्यांत काय, जाऊन सांगावें, आम्हांला नाहीं पसंत हा संबंध. असा विचार करून ती लाकूडतोड्याच्या घरीं गेली आणि त्याच्या मुलीच्या हातांतली अंगठी काढून घेऊन आली. लग्न मोडलें.

संध्याकाळीं लाकूडतोड्या घरीं आला तेव्हां त्याच्या बायकोचा व मुलीचा चेहरा उतरलेला पाहून त्यानें कारण विचारलें. घडलेली गोष्ट ऐकून तो म्हणाला—"अल्लाची जशी मर्जी असतें तसेंच घडतें. उद्यां मी मुलीला घेऊन मशिदीसमोर उभा राहतों. मशिदींतून जो सर्वांत आधीं बाहेर येईल त्याच्याशीं मुलीचें लग्न लावून देतों."

सकाळीं उठल्यावर लाकूडतोड्यानें बायकोला, मुलीला जरा नीटनेटके कपडे घालून बरोबर पाठवायला सांगितलें. दोघे मशिदीच्या बाहेर दरवाज्यांत उभे राहले. थोड्या वेळानें फाटके कपडे घालून एक म्हातारा मनुष्य बाहेर आला. लाकूडतोड्यानें त्याला आदरपूर्वक नमस्कार केला व म्हणाला—"माझी मुलगी लग्नाची आहे. तिचें एक जुळलेलें लग्न मोडलें. तुम्ही तिचा हात धरलात तर पोर तरेल."

म्हातारा म्हणाला—"बाळ, मला घरदार कांहीं नाहीं. चार पैसे मिळविण्याची माझ्या अंगांत शक्ति उरली नाहीं आणि तुझ्या मुलीशीं लग्न करून घेऊन तिच्या पोटापाण्याची जबाबदारी कशाला घेऊं ?"

लाकूडतोड्या म्हणाला—"आम्ही तरी श्रीमंत आहों म्हणून तुमच्याकडे आलों असें वाटतें का तुम्हांला ? आम्हांला सुद्धां उपाशी झोंपायची संवय झाली आहे."

"ठीक, पहा बुवा !" असें म्हणत म्हातारा त्या लाकूडतोड्याच्या मुलीला बरोबर घेऊन मशिदी शेजारच्या एका झोंपडींत घेऊन गेला आणि तेथें त्यानें चार लोकांसमक्ष त्या मुलीशीं लग्न लावून घेतलें. लग्न झाल्यावर लाकूडतोड्या व इतर लोक मुलीला त्या झोंपडींत सोडून निघून गेले.

त्या दिवसापासून म्हातारा रोज संध्याकाळीं घरीं येई व बायकोला चार पैसे व मेणबत्ती देऊन निघून जाई. त्याची बायको त्या पैशांवर स्वतःचें पोट कसेंतरी भागवी. मुलीची ही स्थिति पाहून लाकूडतोड्याच्या बायकोच्या हृदयाला मात्र पीळ पडूं लागला. ती मुलीला भेटायला गेली खरी, पण मुलीची प्रकृति पाहून तिला जास्तच वाईट वाटलें. आईनें तिला कोठून तरी जुने कपडे मागून आणून दिले.

इकडे त्या श्रीमंत बाईच्या मुलाच्या लग्नासाठीं एक स्थळ पाहण्यांत आलें. मुहूर्त पण ठरला. लग्नाच्या दिवशीं श्रीमंत बाईनें लाकूडतोड्याच्या बायकोला मदतीसाठीं बोलाविलें. तिनें आपल्या मुलीला ती गोष्ट सांगून बरोबर यायला सांगितलें. ती म्हणाली—"मी 'त्यांना' विचारून सांगेन."

संध्याकाळीं नित्याप्रमाणें म्हातारा आल्यावर तिनें आईनें मदतीला बोलाविलें असल्याचें सांगितलें व त्याची परवानगी मागितली.

"जा, अवश्य जा, आणखी हें पहा, मी नक्की सांगतों, नवरा मुलगा तुला पाहिल्याबरोबर नवऱ्यामुलीला सोडून नक्की तुलाच माळ घालील. तूं तें मान्य केलें पाहिजेस !" म्हातारा म्हणाला.

"तर मग मी जातच नाहीं. मला नाहीं आवडत तसलें बोलणें नि वागणें." त्याची बायको म्हणाली.

"तुला त्यांत हरकत कां वाटावी, विचारतों मी ! तुला तेथें सर्व सुखसोयी मिळतील." म्हातारा म्हणाला.

"नाहीं. मी जाणार नाहीं. माझ्या नशिबीं गरीबी लिहिली आहे. मी त्या श्रीमंताशीं लग्न केलें तर त्या घरची लक्ष्मी पळून जाईल व चौघदरी हातीं येईल. नको, तो विचारच नको." बायको म्हणाली.

"तूं गेलें पाहिजेस. माझा हुकूम आहे. समजलीस ?" असें दरडावून सांगून म्हातारा निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशीं तिची आई तिला बरोबर घेऊन लग्नघरीं जायला निघाली. तिनें शेजार पाजारच्या लोकांकडून मागून मुली करितां कपडे आणले होते. ते मुलीला घालायला देऊन ती निघाली. तेवढ्यांत त्यांच्या घरा-समोर एक गाडी उभी राहली. गाडींतून दोन बायका उतरल्या. त्यांनीं तिला घरांत बोलावून नेलें व तिला उंचीं वस्त्रें व सुंदर दागिने घालायला दिले. नंतर सर्व मिळून गाडींत बसून लग्नघरीं गेल्या.

पाहुण्यांनीं वधूला अहेर केला. उंचीउंची वस्त्रें व दागिने पाहून डोळे दिपून जात होते. म्हाताऱ्याच्या बायकोनें पुढें येऊन आपल्या बोटांतली हिऱ्याची अंगठी काढून वधूच्या बोटांत घातली. सर्व बायका चकित होऊन पाहूं लागल्या, ही कोण महाराणी !

इतक्यांत वधूला घेऊन जाण्यासाठीं वर आला. लाकूडतोड्याच्या मुलीचें सौंदर्य पाहून तो थक्क झाला. तें पाहून वधूला फार राग आला. ती फणकाऱ्यानें तेथून निघून गेली.

लग्न मोडलें. लाकूडतोड्याच्या मुलीला ज्या बायका बोलावून घेऊन गेल्या होत्या त्यांनीं तिला परत तिच्या झोंपडींत पोंचतें केलें.

त्याच्या गाडीच्या पाठीमागून दुसरी एक गाडी आली. तींत नवऱ्यामुलानें आपल्या नातेवाईकांस पाठविलें होतें. नवऱ्यामुलाला कळलें कीं त्याच मुलीशीं त्याचें लग्न ठरलें होतें. त्यानें आपल्या नातेवाइकांबरोबर निरोप पाठविला कीं मी लाकूडतोड्याच्या मुलीशिवाय इतर कोणाशीं हि लग्न करणार नाहीं."

"मी एका म्हाताऱ्या भिकाऱ्याची बायको आहें. देवानें त्याची व माझी जन्माची गांठ घातली आहे. मी सुखी आहें !" तिनें उलट निरोप पाठविला.

तें उत्तर ऐकून तो श्रीमंताचा मुलगा फार रागावला. "मी लग्न करावयास तयार आहें. निरोपावर निरोप पाठवीत आहें, पण ती नकार देते, म्हणजे समजते काय स्वत:ला ?" त्यानें सुलतानाकडे जाऊन तक्रार केली.

"मी उद्यां या विषयीं चवकशी करतों." सुलतान म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं दरबारांत लाकूडतोड्या-च्या मुलीला हजर करण्यांत आलें. दरबारांत कां बोलाविलें आहे हें देखील तिला कळलें नाहीं. म्हणून भीतभीतच ती दरबारांत आली. दरबारांत तिला तो श्रीमंत नवरामुलगा दिसला. सुल्तान पडद्याआड बसला होता.

नवरामुलगा म्हणाला—"ह्या मुलीशीं माझें लग्न कधीं ठरलें होतें. म्हणून हिच्याशींच माझें लग्न झालें पाहिजे. नाहींतर हिला फांशीची शिक्षा देण्यांत यावी."

"मला फांशीवर चढविलें तरी चालेल. पण मी ह्याच्याशीं लग्न करायला तयार

नाहीं. माझें लग्न एका म्हाताऱ्याशीं झालेलें आहे." लाकूडतोड्याची मुलगी म्हणाली.

"कोण आहे तो म्हातारा?" पडद्याआड बसून सुलतानानें विचारलें.

"मला नाहीं माहीत. तो रोज संध्याकाळीं मला चार पैसे व एक मेणबत्ती देऊन निघून जातो." ती म्हणाली.

"त्या भिकाऱ्याचा नाद सोडून या श्रीमंताशीं लग्न करून घ्यायला काय हरकत आहे तुला?" सुलतानानें दरडावून विचारलें.

"मालक! लग्नें स्वर्गांत होत असतात. म्हातारा असो कीं तरुण, श्रीमंत असो कीं गरीब, एकदां ज्याचा हात धरला त्याचा हात कोणतीहि घरंदाज बाई सोडीत नाहीं." म्हाताऱ्याची बायको म्हणाली.

"तुझ्या समोर तुझ्या नवऱ्याला उभा केला तर तूं त्याला ओळखशील का?" सुलतानानें पडद्याआडून विचारलें व पडद्याबाहेर आला. तिनें सुलतानाला प्रथमच पाहिलें होतें. तो एक सुंदर तरुण होता. त्याला पाहून प्रथम ती लाजली व म्हणाली–"मालक! आपणच माझे पति आहां. आपल्या गालावरच्या डागावरून मी आपल्याला ओळखलें."

सुलतान स्मित करून म्हणाला–"तूं बरोबर मला ओळखलेंस. पण मी तुला नीट ओळखलें नव्हतें. म्हणून एवढी परीक्षा घ्यावी लागली. त्या दिवशीं मी वेश पालटून मशिदींतून येत होतों व तुझ्या बापानें तुझें माझ्याशीं लग्न लावून दिलें. पण तूं माझी बेगम व्हायला लायक आहेस कीं नाहीं हें कळावें म्हणून मी तुझी ही अग्नि परीक्षा घेतली."

त्यानंतर दोघांचें लग्न झालें. एक महिनाभर मेजवान्या होत होत्या.

नृपानुग मंत्री

चांदण्या रात्रीं आजोबा अंगणांत आराम खुर्ची टाकून बसले होते. डाव्या हातांत तपकीर घेत त्यांनीं हा श्लोक म्हटला–

"मन्त्रः कार्यानुगो येषां
कार्यं स्वामि हितानुगं
त एव मन्त्रिणो राज्ञां
नतु ये गत पक्ष्मा:"

तो श्लोक ऐकून नातवंडें धांवत आलीं आणि आजोबांच्या चारी बाजूला घोळका करून हट्ट धरून बसलीं–"आम्हांला याचा अर्थ सांगा!"

आजोबांनीं तपकीर नाकांत कोंबली व हात झाडीत म्हणाले–"या श्लोकाचा अर्थ होय? सांगतों, ऐका. याचा अर्थ असा आहे–

"जो मंत्री असतो त्याला राजाच्या मर्जीप्रमाणें काम करावें लागतें. जो तसें करीत नाहीं तो मंत्रीच कसला?"

मुलांनीं गिल्ला केला–"नाहीं अजोबा, याची आम्हांला गोष्ट सांगा! मंत्री कोण व राजा कोण सर्व सांगा!"

आजोबा गोष्ट सांगूं लागले–"एकदां चक्रपुर नांवाच्या नगरींत सुदर्शन नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या दरबारीं बुद्धिसिंधु नांवाचा एक हुशार मंत्री होता.

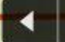
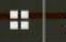
राजाच्या डोक्यांत एकदां एक खूळ शिरलें. त्यानें ज्योतिष्यांना बोलावून भविष्य विचारायला सुरवात केली. एक ज्योतिषी राजाकडे आला व स्वतःच्या पांडित्याचें त्यानें स्वमुखानेंच खूप वर्णन केलें.

राजानें स्वतःची कुंडली मागवून त्याला दाखविली आणि माझें किती वय उरलें आहे असें त्या ज्योतिष्याला विचारलें.

कुंडली पाहून ज्योतिषी म्हणाला–"महाराज! आजपासून बरोबर सहा

Restore

महिन्यांनीं आपल्याला यमराजाचें बोलावणें येईल."

तें ऐकून राजा इतका घाबरला कीं त्या काळजीनें त्यानें अंथरूणच धरलें. हळूहळू त्याचें अन्नपाणी तुटलें व तो इतका अशक्त झाला कीं अंथरुणावरून उठणें देखील त्याला अशक्य वाटूं लागलें.

मंत्र्यानें तें भविष्य ऐकलें होतें. त्याला ज्योतिष्याचा भयंकर राग आला. राजा आजारी पडल्यामुळें तर मंत्र्याला जास्तीच काळजी वाटूं लागली. तो राजाकडे गेला आणि म्हणाला—"महाराज! या ज्योतिष्यांच्या बोलण्यावर विश्वास करून तुम्ही व्यर्थ आपला जीव धोक्यांत घालीत आहां! अहो! स्वतः वसिष्ठ ऋषींना विचारून नाहीं का दशरथ महाराजांनीं राज्याभिषेकाचा मुहूर्त ठरविला? पण काय झालें? रामाला रानांत जावें लागलें आणि अयोध्येचें वाटोळें झालें."

परंतु राजाचा आजार कमी झाला नाहीं. तेव्हां मंत्र्यानें आणखी एक उपाय केला. त्यानें ज्योतिष्याला राजासमोर हजर करून विचारलें—"काय हो? राजाचें वय फक्त सहा महिने उरलें आहे, म्हणालांत? पण आपलें वय किती आहे. नाहीं सांगितलेंत?"

"कां? चाळीस वर्षें आणखी!" ज्योतिषी म्हणाला.

"असें होय! चढवा याला सुळावर!" मंत्र्यानें आज्ञा केली. इकडे ज्योतिषी सुळावर चढला व तिकडे राजाची प्रकृति सुधारूं लागली आणि त्याच्या डोक्यांतलें ज्योतिषाचें खूळ पण नाहींसें झालें. खरें आहे. मंत्री असावा तर नृपानुग मंत्री असावा.

जीवन पुष्प

[कवि : श्री. पुरुषोत्तम त्र्यंबकराव शुक्ल, अकोला.]

मुला सांग रे आवडतें तुज पुष्प कोणतें बरें
फुला पाहुनी मोद घेतसे दुःख तिळभर उरें
फुला मुलांची एक संगती जगीं लावती जन
मुला पाहुनी फुलासारखें भास होती तें कवि मन ॥ १ ॥

पुष्पें तुजला रुचती कोणती मला सांग बा खरें
चंपक, मालती वा मोगरा, शेवंती मन हरें
एकच त्यांचा निर्माता अन् एकच त्या फुलविता
एकच विनाश कर्ता त्यांचा एकच अमरत्त्वाचा दाता ॥ २ ॥

फुलें डोलतां बागेंमध्यें मन त्या सर्वांची डोलतसे
कुठें चिमुकली कळी पायदळीं तुडवितसा मन कळवळतसें
बागेंमध्यें शोभेसाठीं कुणा फुलांचा जन्म असे
कुणी फुलें रानांतच फुलती का त्यांचा उपयोग नसे ॥ ३ ॥

मानव पाही सौंदर्यातें सुंदर पुष्पें त्या हातीं
भ्रमर चाहतो मधास्तवा अन् सौंदर्या मग नच गणती
कुणीं असो फूल आकर्षक वा असो अति कुरूप
असता मधू तयामधीं साचा भ्रमरा चढे हुरूप ॥ ४ ॥

खरें पहावें अंतर्मन नच बाह्य वैभवा गुंगावें
सत्यासत्य परीक्षे लागी मन नित्यचि ठेवावें
भ्रमर गुंगतो मधासाठीं तर आपण गुंगावें सुपथी